

ВПЛИВ ВІЙНИ НА МОЛОДЬ В УКРАЇНІ

ВПЛИВ ВІЙНИ НА МОЛОДЬ В УКРАЇНІ

Підготовлено ГО «Аналітичний центр Cedos» і дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи, а також технічної та організаційної підтримки Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України, за фінансової підтримки МЗС Данії.

Думки, висновки чи рекомендації належать авторам чи упорядникам видання та не обов'язково відображають погляди Міністерства закордонних справ Данії, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, Фонду ООН у галузі народонаселення чи інших агентств ООН.

Авторки: Інна Волосевич, Ірина Когут, Тетяна Жерьобкіна, Юлія Назаренко

Київ, 2023

ЗМІСТ

Короткі результати дослідження.....	4
Скорочення.....	6
Вступ.....	9
Методологія дослідження.....	11
Розділ 1. Сприйняття молодими людьми поточної ситуації.....	14
Життєві проблеми і цілі.....	15
Бачення професійного розвитку.....	23
Джерела інформації та інформаційні запити.....	26
Мова спілкування.....	28
Розділ 2. Втрати від війни й плани у зв'язку з повномасштабним вторгненням.....	30
Втрати від війни.....	30
Міграційні плани молоді в Україні.....	32
Міграційні плани молоді, що виїхала за кордон.....	36
Розділ 3. Становище вразливих груп у зв'язку з повномасштабним вторгненням.....	38
Стигматизація вразливих груп.....	39
Ромська спільнота.....	41
ЛГБТІК+ спільнота.....	42
Діяльність ЛГБТІК+ організацій і правозахист.....	44
Молодь з інвалідністю.....	45
Розділ 4. Бачення умов безпеки України.....	48
Завершення війни та умови миру.....	49
Ставлення до громадян РФ та російського контенту в Україні.....	52
Розділ 5. Участь молоді у громадському та політичному житті.....	56
Залучення до волонтерства.....	57
Громадська та політична активність.....	61
Поінформованість та залучення до діяльності молодіжних центрів.....	67
Висновки і рекомендації.....	69
Додаток 1. Етичні засади дослідження та заходи безпеки.....	76

КОРОТКІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Становище молоді у зв'язку з повномасштабним вторгненням

Загалом 82% молодих людей зазначили втрати через війну. Можна припустити, що 18% респондентів, які не зазначили втрат від війни, їх не усвідомлюють або вважають свої втрати незначними порівняно з втратами інших людей, адже стресові та економічні фактори, ймовірно, торкнулися всіх.

Станом на листопад 2022 року майже половина молодих людей мали проблеми через **відключення електроенергії та нестабільний зв'язок**, але станом на момент підготовки звіту частота відключень електроенергії суттєво знизилась, тож можна припустити, що знизилась і актуальність цієї проблеми.

Інші найпоширеніші втрати від війни — це зниження або втрата доходу (36%) та погіршення психічного здоров'я (28%). Крім того, 18% зазначили розрив стосунків і стільки ж — розлуку з сім'єю, 16% — переміщення в інші населені пункти України (власне або членів сім'ї), 14% — смерть друзів або членів сім'ї, 6% — пошкодження житла і стільки ж — отримання травм, пов'язаних з воєнними діями (особисто або членами сім'ї).

На відміну від 2021 року суттєво зросла **стурбованість здоров'ям** (власним або близьких) — 50% проти 35% у 2021 році; а також **стурбованість психічним здоров'ям** — 22% проти 11% у 2021 році.

Відсутність грошей, яка в 2021 році була топ-проблемою молодих людей, відійшла на другий план після здоров'я та блекаутів (її зазначили 31%), але дохід респондентів суттєво знизився: якщо в 2021 році 23% зазначили, що їм не вистачає на харчування тта/або вистачає лише на покриття базових потреб, то в 2022 році до цієї категорії потрапило вже 40%.

Стурбовані фізичною **безпекою** 27% опитаних, **відсутністю можливості самореалізації** — 19% та **неможливістю працевлаштування** — 19%.

Загалом на момент опитування 12% молоді шукали роботу (в 2021 році не було такого питання, але, за даними Омнібусу Info Sapiens станом на лютий 2022 року до вторгнення 7% молодих людей шукали роботу).

Попри величезні втрати від війни, на думку авторів звіту, зміцненню стабільності українського суспільства сприяють такі тенденції серед молоді:

- **Зростання громадської активності.** Частка молоді, що займається волонтерством, зросла з 20% до 42%. На противагу 6%, які вперше долучилися до волонтерської діяльності протягом останніх 12 місяців в 2021 році, у 2022 році таких було вже 30%. Також значно збільшилась частка молодих людей, які серед життєвих цілей зазначили — бути корисними своїй країні: з 6% у попередній хвилі до 37% цього року.
- **Зростання частки тих, хто не хоче виїжджати з України з 49% в 2021 році до 66%.** Це може пояснюватись як посиленням патріотичних настроїв та соціальної згуртованості, так і виїздом частини молоді за кордон (тоді як ті, хто не хотів виїжджати, частіше залишались в Україні або повертались з-за кордону).
- **Бажання 76% молодих людей, які виїхали через війну за кордон, повернутись в Україну.** Зокрема, 64% планують повернутися до свого населеного пункту, в якому раніше проживали, і тільки 2% — вже до іншого (решта не визначились). Прикметно, що 57% молоді за кордоном серед найважливіших цілей в житті зазначили бути корисними Україні.
- **Єдність у баченні умов миру і майбутнього України.** Молодь одноставно підтримує територіальну цілісність України: 86% респондентів визначили як абсолютно неприйнятний варіант «Україна претендує лише на ту територію, яка підконтрольна їй станом на сьогодні», а 71% так само відкинули варіант встановлення миру, за якого Україна контролюватиме територію станом на 23 лютого 2022 року. Також порівняно з 2021 роком суттєво зросла підтримка вступу до НАТО (з 59% до 80%) та ЄС (з 57% до 85%).
- **Зростання толерантності до найбільш стигматизованих вразливих груп.** Частка тих, хто не бажає жити поруч з ромами, знизилась з 44% до 35%, а поруч з ЛГБТІК+ — з 31% до 28%.

Незважаючи на зростання поширеності проблем психічного здоров'я внаслідок війни, дослідження не виявило загострення конфліктів серед молоді, навпаки, на відміну від 2022 року, знизилась стурбованість проблемами в родині, труднощами в спілкуванні, невмінням вирішувати конфлікти.

Окрім нетолерантності до вразливих груп, яка все ж лишається на високому рівні, конфліктам серед молоді можуть сприяти неприязнь та дискомфорт від російської мови серед оточення через асоціацію російської мови з російським впливом. Порівняно з 2022 роком частка україномовного спілкування з друзями зросла з 43% до 56%, на роботі або навчанні — з 51% до 63%, у сім'ї — з 49% до 58%, а

частка виключно російськомовного спілкування в цих сферах знизилась майже вдвічі. Найчастіше російською говорять в сім'ї — 18%, а найрідше на роботі або в навчальних закладах — 9%.

На жаль, 3% молодих людей стикалися з насильством через російську мову спілкування впродовж періоду війни (серед тих, хто в сім'ї говорить російською, ця частка становить 9%). Водночас регулярні опитування суспільної думки впродовж війни свідчать про постійне зниження частки російськомовних, тож припускаємо, що частота конфліктів на мовному ґрунті буде знижуватись.

Також спонукати конфлікти можуть розбіжності в позиції щодо бойкоту російського культурного простору, який підтримують 72%, а проти такого бойкоту 20% молодих людей. Знову ж таки, розвиток українського культурного простору, ймовірно, запобігатиме таким конфліктам.

За словами переважної більшості опитуваних (72%), вони готові долучатися до процесу відновлення у своїй громаді, але лише 1% відповіли, що вже це роблять. Для підвищення громадської активності молоді, на думку респондентів(-ок), місцева влада або інші стейкхолдери мають зосередитися на створенні проєктів для молоді або за її участі, фінансувати проєкти молодих людей, сприяти або проводити публічні заходи (навчально-освітні та суспільно важливі) для молоді та спільно з іншими віковими групами, відкривати молодіжні центри для дозвілля, розвивати програми стажувань при інституціях.

Становище вразливих груп у зв'язку з повномасштабним вторгненням

Представники(-ці) вразливих груп (роми, ЛГБТІК+, люди з інвалідністю) помітно частіше стикаються з дискримінацією та насильством, ніж молодь у середньому. Майже половина опитаних ЛГБТІК+ засвідчили, що стикалися чи були свідками насильства через гендерну орієнтацію та сексуальну ідентичність (зокрема, під час волонтерства, отримання гуманітарної допомоги, служби в армії), і майже усі опитані роми — з дискримінацією за ознакою національної чи етнічної приналежності (зокрема, і під час служби в армії). Третина опитаної молоді з інвалідністю зазнали дискримінації через стан здоров'я — повномасштабне вторгнення загострило цю проблему.

Особливості воєнного досвіду ромської спільноти визначаються насамперед їхнім соціально-економічним становищем, яке було скрутним і до 2022 року, а зараз ще більш погіршилось через проблеми з працевлаштуванням, зокрема через заборону для чоловіків призовного віку перетинати державний кордон, а отже,

тепер неможливо виїхати в пошуках роботи. Представники ромської спільноти також засвідчили додаткові проблеми з доступом до освіти — через перехід на дистанційне навчання з безпекових міркувань частина дітей з ромських родин не може навчатися, бо не має гаджетів. Також роми згадували дискримінацію під час служби в армії.

Представники(-ці) ЛГБТІК+ зазначали, що протягом 2022 року ставлення загалом до цієї групи поляризувалося. Ті, хто раніше ставився до представників(-ць) спільноти негативно, знаходять підтвердження своїм негативним упередженням у ситуаціях, пов'язаних з війною, зокрема в контексті військового обов'язку. Натомість менш радикально налаштована молодь долає ці упередження завдяки відчуттю єднання у випробуваннях воєнного часу: спільна мета та спільний ворог згладили попередні конфлікти та зробили гомофобію неактуальною чи навіть неприпустимою, оскільки вона сприймається як частина державної ідеології РФ. На ФГД учасники(-ці) також згадували позитивний вплив публічних військовослужбовців(-иць) з ЛГБТІК+ спільноти на ставлення до цієї групи.

Молодь з інвалідністю на початку повномасштабного вторгнення відчула погіршення доступу до медичних послуг та ліків — через проблеми з постачанням та роботою аптек, лікарень, лабораторій в умовах бойових дій та відключень електроенергії, а також через досвід вимушеного переміщення, коли втрачається доступ до постійних лікарів та ліків.

Додаткові проблеми виникають через неможливий або ускладнений доступ до укриттів: для молоді з обмеженою рухливістю, а також для молоді з вадами зору — за обмежених можливостей пересування в темну пору доби в умовах відключення електроенергії.

СКОРОЧЕННЯ

ВПО	внутрішньо переміщені особи
ГІ	глибинні інтерв'ю
ЄС	Європейський Союз
ЗВО	заклад вищої освіти
ЗСУ	Збройні Сили України
ЛГБТІК+	лесбійки, геї, бісексуали(-ки), трансгендери, інтерсекс, квір
ЛЖВ	люди, що живуть з ВІЛ
МСЕК	медико-соціальна експертна комісія
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РФ	Російська Федерація
ФГД	фокус-групова дискусія
ЦВК	Центральна виборча комісія

ВСТУП

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну спричинило людські втрати, переміщення населення як всередині країни, так і за кордон, а також стало причиною примусової депортації українців до РФ. За даними ООН, станом на лютий 2023 року в Україні загинуло 8 231 та було поранено 13 734 цивільних¹. З них загинуло 494 дітей, було поранено — 979. Тільки на території Європи перебуває 8,1 млн українців, які виїхали за кордон через війну². Також руйнувань зазнали населені пункти по всій країні, зокрема житлові будинки, заклади освіти та охорони здоров'я, транспортна інфраструктура.

Фокусування уваги в цих умовах потребує молодь, яка тільки здобуває освіту, шукає своє місце на ринку праці, створює власну сім'ю. Унаслідок повномасштабного вторгнення одним довелося обмежити свою звичну діяльність, іншим — відмовитися від неї повністю; молоді люди консолідувалися та почали активно волонтерити, збирати та розвозити гуманітарну допомогу, допомагати військовим, ВПО та біженцям, вступати до лав Збройних Сил України. Аби підтримати молодих людей, допомогти реалізувати їхній потенціал і повною мірою включити їх у процес відновлення країни та до прийняття рішень на місцевих рівнях, важливо вчасно визначити їхні потреби, запити та становище загалом.

З 2015 року, на замовлення Міністерства молоді та спорту України, щорічно проводиться дослідження становища молоді, зокрема соціально-економічного стану, цінностей та уподобань. У рамках його продовження, але зі зміщеним акцентом на вплив повномасштабного вторгнення, наприкінці 2022 року було проведено цю хвилю дослідження.

Дослідження було проведене з метою визначити й описати вплив війни на молодь України, **зокрема через такі запитання:**

- Як молоді люди сприймають поточну ситуацію, зокрема щодо економічних можливостей, освіти, охорони здоров'я, інформаційних та комунікаційних технологій?
- Які прагнення та занепокоєння мають молоді люди щодо змін у їхньому поточному способі життя?
- Якими є рішення молодих людей про еміграцію в межах України та за кордон у пошуках кращих можливостей?

¹ Дані станом на 13 березня 2023 року. Джерело: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/03/ukraine-civilian-casualty-update-13-march-2023>

² Дані станом на 7 березня 2023 року. Джерело: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

- Яким є становище вразливих груп, що можуть зазнавати дискримінації та з більшою імовірністю можуть стикатися з гострою соціальною, економічною, громадянською нерівністю і насильством?
- Які фактори, на думку молодих людей, сприяють конфлікту чи зміцненню стабільності?
- Як молоді люди бачать свою роль та роль інших у державному процесі відновлення?

У фокусі цього дослідження були такі **вразливі групи**:

- молодь з інвалідністю;
- національні меншини;
- ЛГБТІК+.

Для більш повного опису досвіду молоді під час війни були **виділені також такі вразливі групи**:

- внутрішньо переміщені особи (ВПО);
- біженці й біженки за кордоном;
- молодь у сільській місцевості.

Метою цього звіту було не тільки проаналізувати вплив повномасштабного вторгнення на становище української молоді, а й надати рекомендації та пропозиції щодо того, як краще їх підтримувати та залучати до процесу відновлення, зокрема після війни.

Програма розвитку ООН та Представництво Фонду ООН в галузі народонаселення визнають молодь ключовими агентами змін у розвитку стійкості та сталого відновлення, а в довгостроковій перспективі — сталого миру. Спираючись на тісну взаємодію з Міністерством молоді та спорту України, а також на значний досвід підтримки участі молоді на національному, регіональному та місцевому рівнях, обидва агентства підтримують підвищення впливу голосів молодих людей, їхню участь у процесах прийняття рішень на всіх рівнях у гуманітарній сфері та зусилля з відновлення відповідно до порядку денного «Молодь, мир і безпека».

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження складається з двох компонентів: кількісного та якісного. Польовий етап дослідження провела соціологічна компанія Info Sapiens у жовтні 2022 — січні 2023 року.

Кількісний компонент

Кількісний компонент включає опитування молоді на території, підконтрольній Україні, та за кордоном.

Вибірка молоді на території, підконтрольній Україні, складала 2064 респонденти віком 14–34 роки. Опитування проводилось з 21 листопада по 7 грудня 2022 року методом інтерв'ю віч-на-віч вдома у респондента. Вибірка репрезентує населення України віком 14–34 роки за статтю, віком (14–23 та 24–34 років), областю та розміром населеного пункту довоєнного проживання за даними Державної служби статистики України станом на 1 січня 2022 року³.

Опитування не охоплює **такі категорії населення**:

- мешканців АР Крим, міста Севастополь та районів Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей, що перебувають під тимчасовим військовим контролем РФ⁴;
- населення, яке проживає в Чорнобильській зоні відчуження;
- осіб, які проходять строкову військову службу;
- ув'язнених;
- осіб, які проживають у гуртожитках;
- бездомних.

Анкети були запрограмовані для використання на планшетах (CAPI), що дозволяє більш надійно контролювати якість даних.

Вибірка є співставною з аналогічним опитуванням 2021 року⁵, проведеним на замовлення Міністерства молоді та спорту України, Товариством з обмеженою відповідальністю «ФОРСЕРВІС ЮА СЕЙЛЗ» за макрорегіоном та розміром населеного пункту довоєнного місця проживання, статтю та віком.

³ Останні доступні дані

⁴ Населені пункти визначаються як підконтрольні чи невідконтрольні Уряду України відповідно до Наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України «Про внесення змін до наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25 квітня 2022 року № 75» від 9 вересня 2022 року № 206.

⁵ Джерело: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezylt/molod2021.pdf

Також з 28 грудня 2022 року по 6 січня 2023 року було опитано 405 молодих людей віком 14–34 роки, які виїхали за кордон через повномасштабне вторгнення РФ, методом розсилки смс-повідомлень на номери українців, які перебувають за кордоном. Вибірка репрезентує користувачів «Київстар»⁶, які виїхали за кордон після 24 лютого 2022 року, за країнами проживання, за винятком РФ та Білорусі.

Якісний компонент

Було проведено по 2 ФГД (одна — з жінками, друга — з чоловіками) з молодими людьми таких груп:

- ВПО;
- проживають у сільській місцевості;
- мають інвалідність;
- роми;
- молодь, яка виїхала за кордон;
- ЛГБТК+.

Загалом було проведено 12 ФГД. З них, 10 ФГД проводилися онлайн протягом грудня 2022 року, в кожній брало участь по 8 учасниць/учасників. 2 ФГД з ромами були проведені в Закарпатській області офлайн. Також додатково було проведено 6 ГІ з ромами та ЛГБТК+, які постраждали від дискримінації через свою етнічну приналежність/орієнтацію під час війни: 3 ГІ з чоловіками та 3 ГІ з жінками серед кожної групи.

У звіті наводяться цитати з ФГД та ГІ із зазначенням відповідної групи молоді.

Обмеження дослідження

Станом на час опитування обсяг генеральної сукупності молодих людей віком 14–34 років не був достеменно відомим і значно відрізнявся від обсягу на початку року, зокрема через виїзд частини молоді за кордон після повномасштабного вторгнення. Для розрахунку вибірки були використані останні доступні дані від Державної служби статистики України за січень 2022 року. Окрім молоді за кордоном, до вибірки основного опитування не потрапили молоді люди, які після 24 лютого 2022 року вступили до лав ЗСУ, а також ті, хто перебуває у районах під тимчасовим військовим контролем РФ.

⁶ Відповідно до даних Info Sapiens, станом на грудень 2021 року користувачі Київстар були близькими до розподілу загального населення за статтю, віком та місцем проживання. Також відповідно до онлайн-опитування Info Sapiens, станом на травень 2022 року 95% українців за кордоном зберігали номери українських мобільних операторів, навіть не оплачуючи послуги, для користування месенджерами

Опитування було проведене в умовах постійних відключень електроенергії в Україні, частота яких суттєво знизилась вже після проведення опитування.

Національні меншини (як одна з вразливих груп) представлені тільки ромською спільнотою, яка є найбільш дискримінованою⁷.

Більшість запитань із цього річного опитування не можуть бути порівняні з попередньою хвилею дослідження, оскільки були поставлені вперше, зокрема ті, що стосуються впливу війни.

⁷ Джерело: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/launch-of-the-report-systemic-mapping-of-national-responses-to-hate-speech-in-ukraine->

РОЗДІЛ 1

**СПРИЙНЯТТЯ
МОЛОДИМИ ЛЮДЬМИ
ПОТОЧНОЇ СИТУАЦІЇ**

Життєві проблеми і цілі

В умовах повномасштабного вторгнення станом на кінець 2022 року 50% молодих людей найбільше турбувала проблема відсутності електроенергії, нестабільного інтернету і мобільного зв'язку, але станом на момент підготовки звіту частота відключень електроенергії суттєво знизилась, тож можна припустити, що знизилась і актуальність цієї проблеми.

На відміну від 2021 року суттєво зросла стурбованість здоров'ям (власним або близьких) — 50% проти 35% у 2021 році⁸; а також стурбованість психічним здоров'ям — 22% проти 11% у 2021 році. Водночас позитивною тенденцією є те, що проблеми психічного здоров'я внаслідок війни не призводять до конфліктів — радше навпаки, порівняно з 2022 роком знизилась стурбованість проблемами в родині, труднощами в спілкуванні, невмінням вирішувати конфлікти.

Учасники ФГД розповідали, що повномасштабне вторгнення негативно вплинуло на їхнє здоров'я, зокрема через обмеження доступу до послуг у сфері охорони здоров'я, особливо в перші тижні; з'явилися або повернулися шкідливі звички, а хтось відмовився від корисних; погіршилося психологічне здоров'я. Обмеження доступу до послуг у сфері охорони здоров'я (про яке зазначили 13% молоді) може бути пов'язане не лише з об'єктивними факторами, як-от недоступність медичних закладів, але і з суб'єктивними, коли учасники ФГД, зокрема ВПО, відкладали звернення за медичними послугами на новому місці через невизначеність (як і де шукати спеціалістів(-ок), небажання консультуватися не у «свого» лікаря(-ки) тощо).

Я відкладав звернення до стоматолога. Ну, насправді тут, по-перше, некритичність проблеми. По-друге, хочеться все ж таки зі своїм лікарем, а вона переїхала в Київ. І це така специфіка в тому лікуванні, в мене була доволі довга процедура. Просто хочеться, щоб досвід зберігся.

Чоловік ВПО

Один із ВПО, який має інвалідність, отримав негативний досвід занадто тривалого поновлення групи інвалідності під час проходження медико-соціальної експертної комісії (МСЕК), коли проживав в іншому населеному пункті.

Мало того, що місяць ходив, більше місяця ходив лікарями, різними лікарнями ганяли, плюс потім три тижні на МСЕК пролежали [документи], ну перш ніж їх передали вже на саму комісію.

Чоловік з інвалідністю

⁸ Тут і далі джерело: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezyltmolod2021.pdf

Таблиця 1. Розподіл відповідей на запитання «Які особисті проблеми турбують вас найбільше сьогодні?» в опитуваннях 2021 та 2022 років

Які особисті проблеми турбують вас найбільше сьогодні?	2021	2022
Відключення електроенергії, нестабільний інтернет та мобільний (телефонний) зв'язок	–	50%
Здоров'я (своє і близьких)	35%	50%
Відсутність грошей	46%	31%
Фізична безпека (власна або членів сім'ї)	–	27%
Психічне здоров'я (поганий настрій, пригніченість, депресія, тривога, почуття самотності)	11%	22%
Відсутність можливості самореалізації, саморозвитку	26%	19%
Неможливість працевлаштуватися та/або втрата актуальності здобутої професії	12%	19%
Відсутність вільного часу	38%	16%
Доступ до якісних медичних послуг	–	13%
Негативний вплив засобів масової інформації, дискусій у соціальних мережах	20%	13%
Доступ до якісних освітніх послуг	–	11%
Переміщення в інші населені пункти власне через війну	–	11%
Переміщення в інші населені пункти членів сім'ї, близьких через війну	–	11%
Житлові проблеми (відсутність або поганий стан житла)	28%	10%
Неможливість поїхати за кордон через обмеження для призовників (власна або членів сім'ї)	–	10%
Високе фізичне навантаження (тяжкі умови праці на роботі чи по домогосподарству)	21%	9%
Наявність шкідливих звичок (куріння, вживання алкоголю, наркотиків)	12%	7%
Обов'язкова служба в армії (відсутність вільного вибору служити в армії)	8%	7%
Переміщення за кордон членів сім'ї, близьких через війну	–	7%
Складнощі вибору майбутньої професії (профорієнтація)	10%	7%
Втрата житла через війну (руйнування) або окупацію	–	5%
Надмірне користування інтернетом та комп'ютером	10%	5%
Проблеми у родині (відсутність спілкування, взаєморозуміння, конфлікти)	13%	4%
Відсутність друзів, труднощі у спілкуванні з оточуючими	8%	3%
Гендерна нерівність (нерівність між чоловіками і жінками)	9%	2%
Невміння вирішувати конфлікти	9%	2%

Примітка: можна було вибрати всі слушні варіанти.

Також учасники ФГД розповідали, що набрали зайву вагу або, навпаки, схудли. Один з інформантів, який після початку повномасштабного вторгнення набрав вагу, пізніше почав ходити до спортивної зали — і ще й залучив до занять спортом учнівство старших класів (інформант працює в школі), аби допомогти їм впоратися зі стресом. На тлі турботи про здоров'я знизилась стурбованість матеріальними проблемами: якщо в 2021 році відсутність грошей була найпопулярнішою проблемою, яку зазначили 46%, то в 2022 році її зазначили тільки 31%. На жаль, це свідчить не про зменшення проблеми, а про зниження її пріоритетності для молоді, оскільки українська молодь суттєво збідніла внаслідок війни: якщо в 2021 році 23% зазначили, що їм не вистачає на харчування або вистачає лише на покриття базових потреб, то в 2022 році до цієї категорії потрапило вже 40%.

Також 27% молодих людей стурбовані фізичною безпекою (цієї опції не було в 2021 р.).

На тлі незадоволених базових потреб (електроенергія, здоров'я, дохід, безпека) порівняно з 2021 роком знизилась стурбованість незадоволеними потребами вищого рівня: можливістю самореалізації, відсутністю вільного часу, негативним впливом ЗМІ, гендерною нерівністю тощо.

Крім того, зросла стурбованість неможливістю працевлаштування або втратою актуальності професії з 12% у 2021 р. до 19% у 2022 р.

Загалом станом на момент опитування 12% молоді шукали роботу (в 2021 р. не було такого питання, але за даними Омнібусу Info Sapiens станом на лютий 2022 р., до вторгнення 7% молодих людей шукали роботу).

У 2022 р. знизилась стурбованість шкідливими звичками з 12% до 7%. На жаль, це не означає відмову від них: за даними ФГД, у зв'язку зі стресом та іншими чинниками у молодих людей з'явилися або поновилися шкідливі звички, як-от куріння, зловживання алкоголем. Тому зниження стурбованості цією проблемою скоріше за все пояснюється тим, що вони почали сприйматись не як залежність, а як засіб боротьби зі стресом або пріоритезацією інших більш нагальних проблем.

Почалася війна, і перші 2 тижні я тільки курив. Тобто я не пам'ятаю, щоб я навіть їв, пив, і, уявіть собі, тільки курити. Звичайно ж, нерви, ледь не виривання волосся на голові, треба ж якось замінити стрес, як не куриш, так волосся крутиш.

Чоловік із сільської місцевості

Питання здоров'я свого і близьких турбують жінок більше, ніж чоловіків (54% і 46% відповідно), зокрема психічного (26% і 17%), а також доступ до якісних медичних послуг (17% і 10%), фізична безпека власна й членів сім'ї (29% і 24%), а чоловіків більше турбує неможливість працевлаштуватися (21% проти 17%). Жінки були більш стурбовані здоров'ям, а чоловіки — працевлаштуванням і в попередніх хвилях опитування, тому, ймовірно, ця різниця пояснюється гендерними стереотипами серед жінок щодо того, що чоловік повинен заробляти, а жінка — дбати про родину та/або дітей. У молодих жінок частіше є діти, аніж у молодих чоловіків, вочевидь тому, що чоловіки пізніше укладають шлюб. Так, серед опитаних 56% чоловіків і 41% жінок неодружені, а мають дітей — 34% і 47% відповідно.

Загалом поширеність проблем психічного здоров'я може бути недооціненою через те, що респонденти соромляться їх визнавати або недостатньо їх усвідомлюють. Як ми бачили вище, 22% молодих людей стурбовані проблемою психологічного здоров'я, але визнають її лише 12%; щодо потреби в психологічній допомозі — 81% це заперечують, а 7% не змогли визначитися з відповіддю.

Натомість при іншому формулюванні — щодо готовності отримати безкоштовну психологічну допомогу — за нею звернулися б 28% молодих людей.

Рис. 1. Як вам здається, чи потрібна вам психологічна допомога? Якби ви могли отримати безкоштовну та анонімну психологічну підтримку, то чи звернулися б за цим? (N=2064)

Потреба в психологічній допомозі

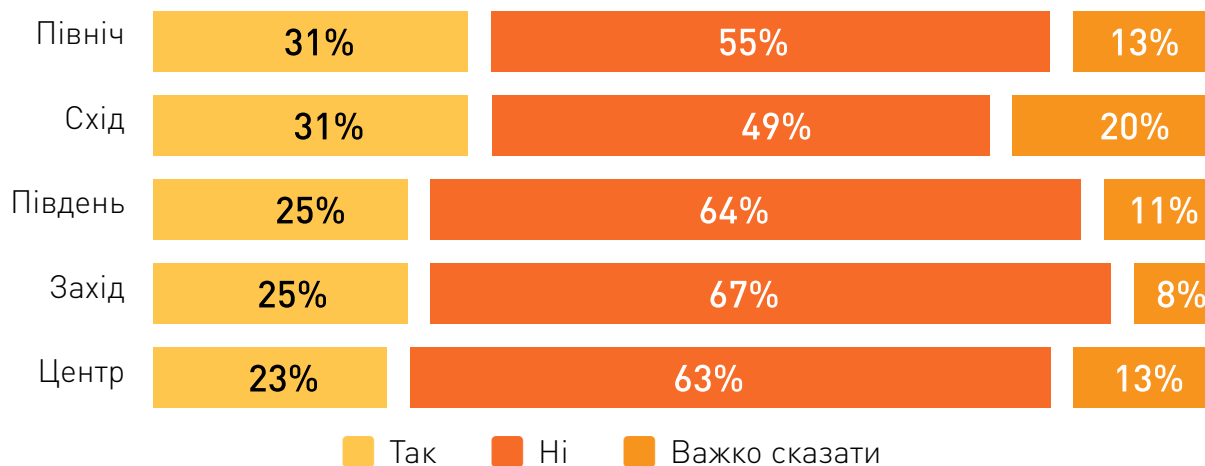
Готовність отримати безкоштовну та анонімну психологічну підтримку

■ Так ■ Ні ■ Важко сказати

При цьому, відповіді молоді з різних регіонів мають відмінності, зокрема серед опитуваних, які до повномасштабного вторгнення проживали у східному або північному регіонах, найбільше тих, хто звернувся б за безкоштовною та анонімною психологічною підтримкою. Це можна пояснити проживанням в районах, через які наступали російські війська, або які були під тимчасовим військовим контролем РФ, чи близько від бойових дій.

Рис. 2. Якби ви могли отримати безкоштовну та анонімну психологічну підтримку, то чи звернулися б за цим? Розподіл за регіонами (N=2064)

Обговорюючи на ФГД вплив повномасштабного вторгнення на психологічне здоров'я, деякі молоді люди вважали, що війна не вплинула на їхнє психологічне здоров'я, пояснюючи це, зокрема проживанням у відносно безпечних населених пунктах, віддалених від зони бойових дій. І водночас вони зазначали, що постійно або часто відчувають стрес, тривожність, страх або, навпаки, перестали відчувати емоції. З цього можна зробити висновок, що молоді люди або звикли до впливу стресу і почали вважати його нормою життя, або їм соромно визнавати погіршення психологічного здоров'я, і вони, відповідно, не вважають за потрібне звертатися за підтримкою, або й не усвідомлюють цієї потреби.

В мене стан здоров'я нормальний, просто більше стресу, бо живеш більше в стані «Що очікувати? Куди прилетить та ракета? І скільки знову не буде світла чи води?»

Жінка з інвалідністю

Коли ти в страху і не знаєш, що робити, як робити. А діти, а сім'я? Таке нерозуміння, ніби ти перетворюєшся на нуль, як при народженні. Все знецінено, нічого не цікаво, ти не знаєш, куди тобі рухатись далі, як.

Жінка з інвалідністю

Погіршення психічного здоров'я — невід'ємний наслідок війни. Так, наприклад, серед населення Боснії і Герцеговини, Косово, Республіки Македонія, Сербії та Хорватії, яке зазнало безпосереднього впливу воєнних дій на Балканах протягом 1991–2001 років, поширеність тривожних розладів становила від 16% до 42%,

панічних розладів — від 1,5% до 10%, розладів, які пов'язані з вживанням психоактивних речовин – від 0,6% до 9%. В Україні наразі важко оцінити, наскільки подібні стани поширилися через повномасштабне вторгнення та якою може бути ситуація в довготерміновій перспективі, але принаймні усвідомлення та розпізнавання симптомів цих та інших станів психологічних розладів є важливими для своєчасного реагування.

У межах цього дослідження також було проведено додаткове опитування молодих людей, що виїхали і перебувають за кордоном через повномасштабне вторгнення.

Переживання про здоров'я однаково притаманні українській молоді, яка зараз проживає за кордоном та яка залишається в Україні. Водночас молодь, яка виїхала за кордон, значно частіше зазначає проблеми психічного здоров'я, відсутності можливості самореалізації, друзів, грошей, а також неможливості працевлаштуватися або втрати актуальності їхньої професії, які, ймовірно, виникли унаслідок виїзду за кордон. Отже, при меншій вираженості матеріальних проблем (з електроенергією, безпекою, грошима) порівняно з молоддю в Україні для молоді за кордоном на перший план виходять нематеріальні потреби психічного здоров'я, самореалізації та спілкування.

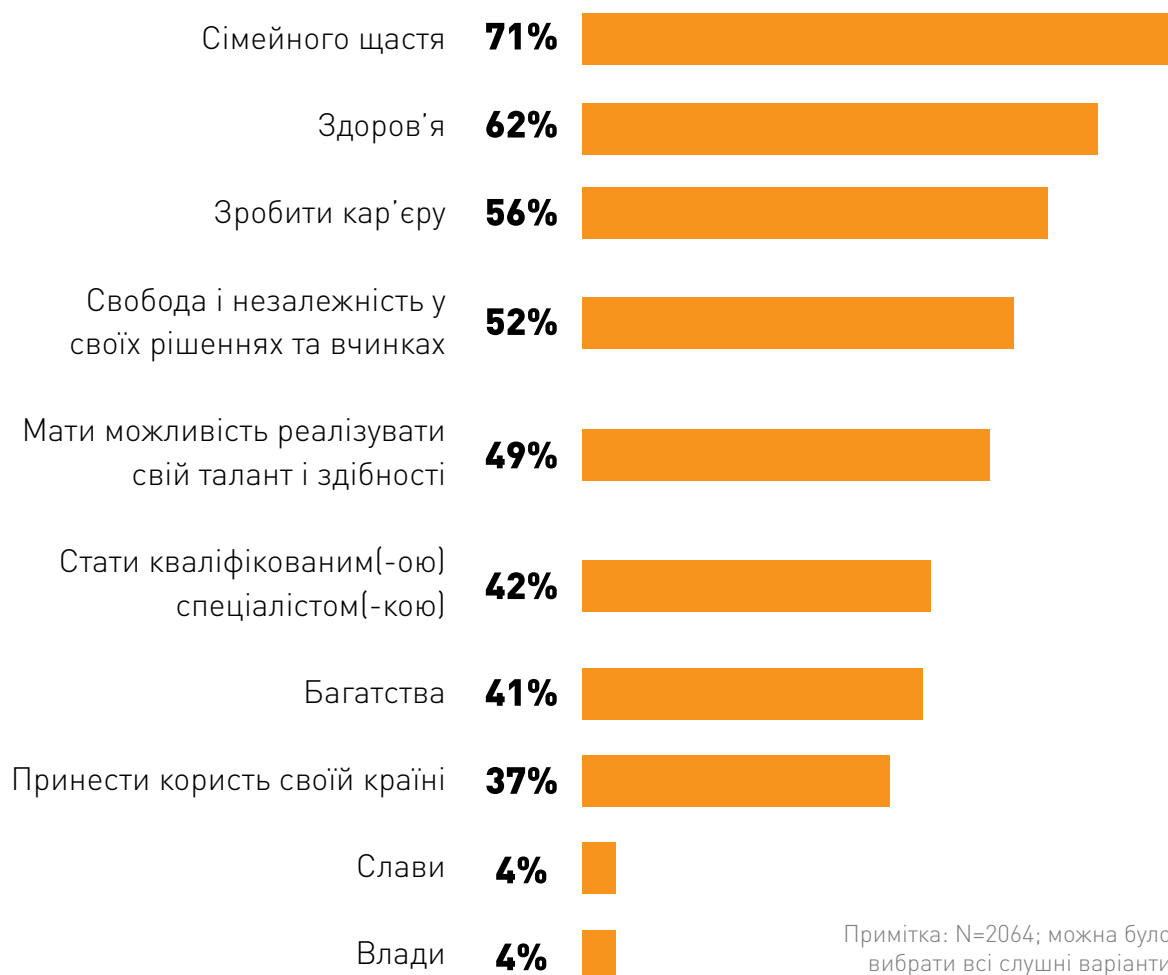
Рис. 3. Які особисті проблеми турбують вас найбільше сьогодні? (Опитування молоді, яка виїхала за кордон)

Щодо життєвих цілей, то для молоді перші три місця посідають сімейне щастя, здоров'я та бажання зробити кар'єру. Такий результат був і в дослідженні минулого року, але показники всіх життєвих цілей, крім влади і слави, зросли (можливо, внаслідок війни молоді люди більше усвідомили цінність життя і тому актуалізувались усі цілі).

Прикметно, що у 2022 році для молодих людей стали значно важливішими свобода і незалежність у своїх діях (52% у поточному опитуванні проти 28% у попередній хвилі), прагнення стати добрими фахівцями (42% проти 14%) та бажання бути корисними своїй країні (зростання з минулорічних 6% до 37% цього року).

Рис. 4. Чого найбільше ви хотіли б досягти в житті?

Варто зазначити вікову різницю у ставленні до кар'єрного розвитку. Так, для молоді 14–19 років важливіше, ніж для людей 30–34 років, зробити кар'єру (64% проти 44% відповідно) та стати кваліфікованими фахівцями/фахівчинями (53% проти 42%).

Прикметно, що для молоді за кордоном, окрім сімейного щастя та здоров'я, в топ-3 найважливіших цілей потрапила свобода — її обрали 60%, а на четвертому

місці — користь для своєї країни, яку обрали 57%. Молодь за кордоном загалом рідше зазначала матеріальні цілі (багатство, кар'єра), можливо, через більш задоволені матеріальні потреби.

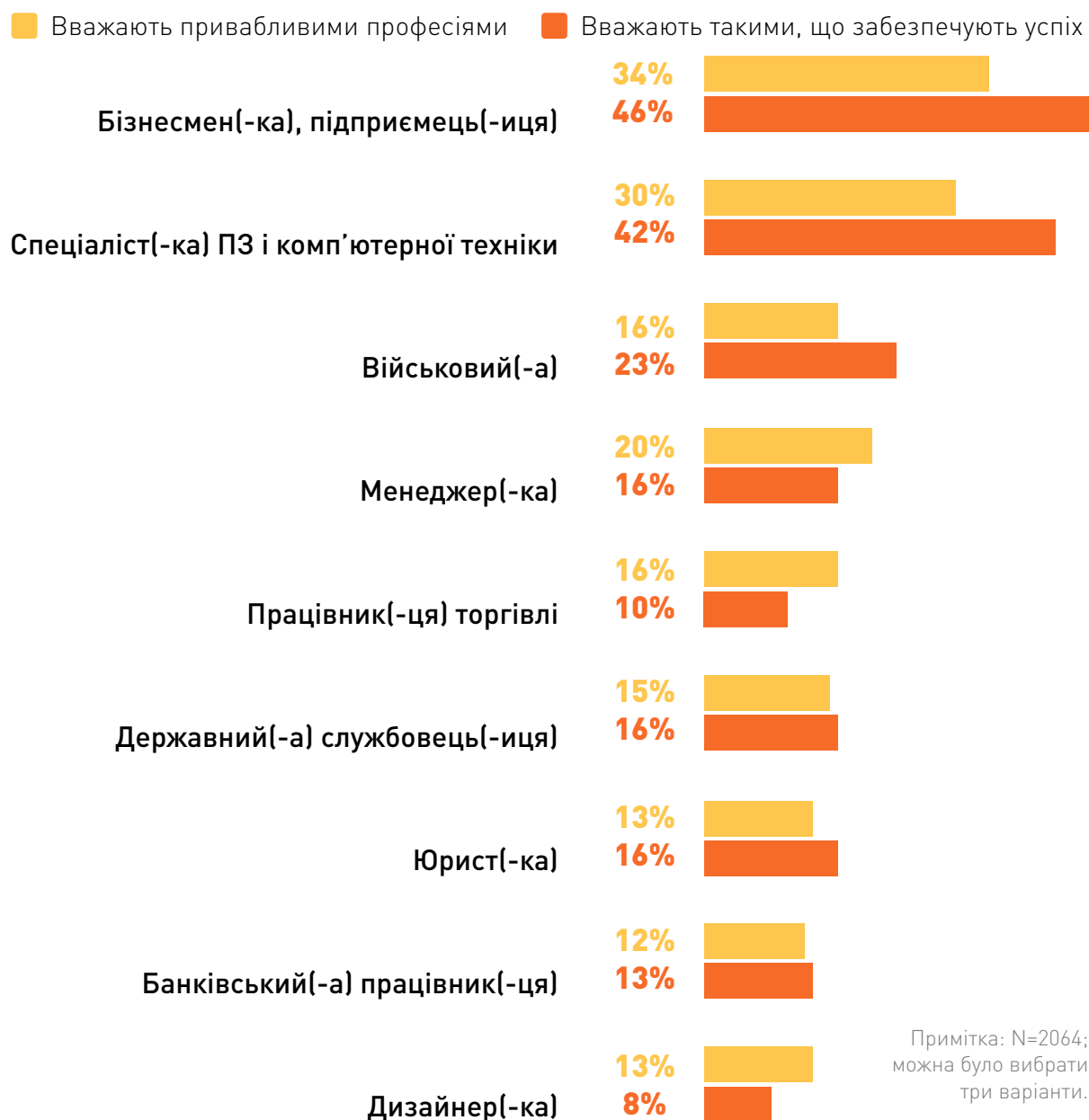
Таблиця 2. Розподіл відповідей на запитання «Чого найбільше ви хотіли б досягти в житті?» в опитуваннях 2021 та 2022 років

Чого найбільше ви хотіли б досягти в житті?	2021	2022	2022
	Молодь в Україні		Молодь за кордоном
Сімейного щастя	63%	71%	69%
Здоров'я	53%	62%	60%
Зробити кар'єру	47%	56%	51%
Бути вільним і незалежним у своїх рішеннях та вчинках	28%	52%	60%
Багатства	32%	41%	32%
Мати можливість реалізувати свій таланти і здібності	31%	49%	49%
Стати кваліфікованим спеціалістом(-кою)	14%	42%	34%
Спокою та можливості ні в що не втручатися	12%	–	–
Принести користь своїй країні	6%	37%	57%
Влади	6%	4%	3%
Слави	3%	4%	4%

Бачення професійного розвитку

Респонденти(-ки) мають досить схоже бачення привабливих та перспективних у плані життєвого успіху професійних сфер: найпопулярнішими варіантами були бізнес та підприємництво і ІТ, як і в 2021 році. Ще більше опитаних вважають, що ці професії дозволяють досягти успіху в житті. На третьому місці у переліку запропонованих професій, які забезпечують успіх, — військовики.

Рис. 5. Відмітьте, будь ласка, три професії, які є найбільш привабливими для вас. А тепер скажіть, на вашу думку, які три професії дозволяють сьогодні досягнути успіху в житті?

Якщо порівнювати результати опитування цьогорічної й попередньої хвилі, то слід зазначити зміни у ставленні до професії військового(-ї). На відміну від інших запропонованих у переліку професій, думка про неї молодих людей значно покращилась: 23% вважають, що ця професія дозволяє досягти успіху в житті, а ще минулого року так вважали 11%.

Також нині більше молодих людей вважають привабливою для себе сферу торгівлі: 16% проти 11% у 2021 році. Зменшилась популярність банківської сфери, педагогіки, дизайну, юриспруденції.

Таблиця 3. Розподіл відповідей на запитання «Відмітьте, будь ласка, три професії, які є найбільш привабливі для вас. А тепер скажіть, на вашу думку, які три професії дозволяють сьогодні досягнути успіху в житті?» в опитуваннях 2021 та 2022 років

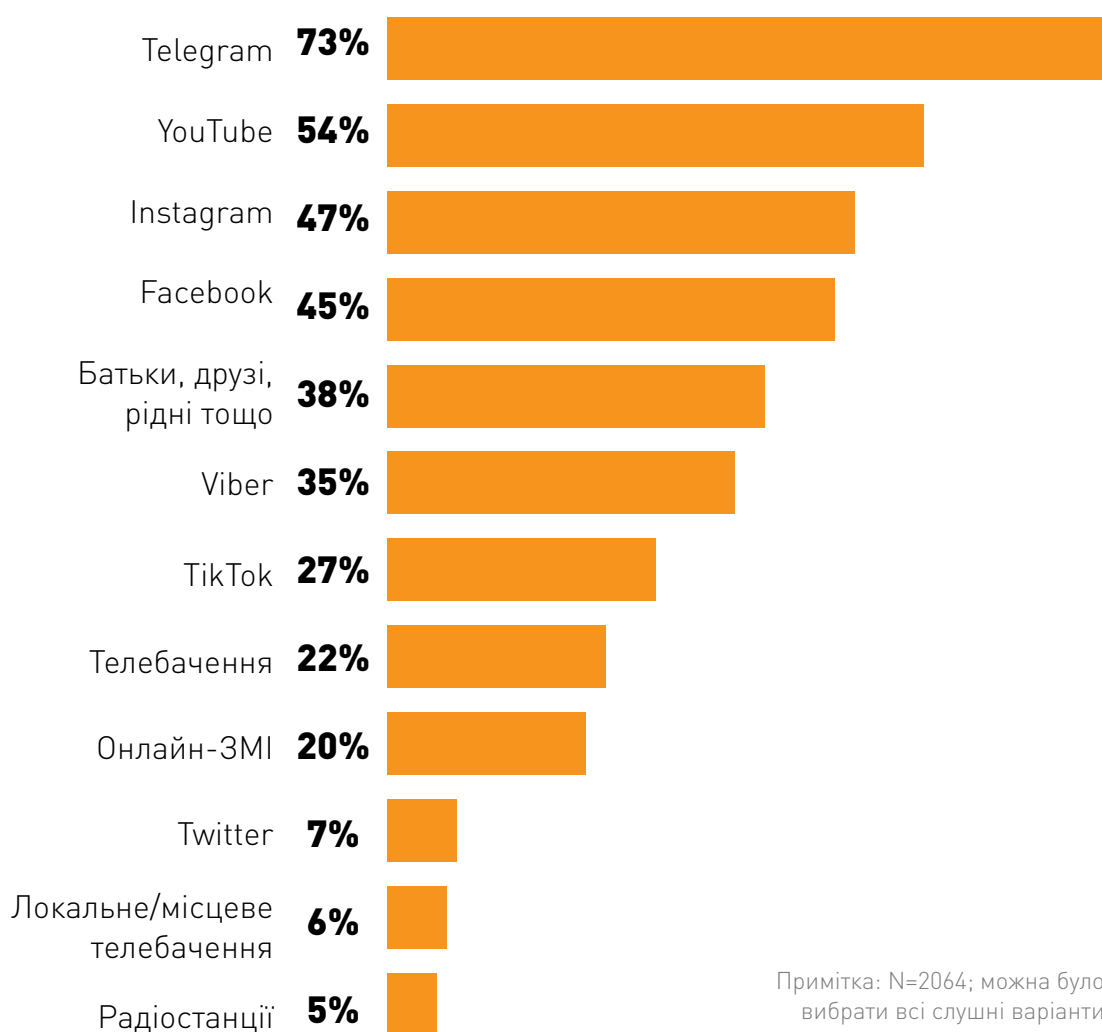
Відмітьте, будь ласка, три професії, які є найбільш привабливі для вас. А тепер скажіть, на вашу думку, які три професії дозволяють сьогодні досягнути успіху в житті?	Приваблива для вас		Дозволяє досягнути успіху в житті	
	2021	2022	2021	2022
Бізнесмен(-ка), підприємець(-иця)	49%	34%	53%	46%
Спеціаліст(-ка) програмного забезпечення і комп'ютерної техніки	32%	30%	46%	42%
Військовий(-а)	13%	16%	11%	23%
Державний(-а) службовець(-иця)	17%	15%	16%	16%
Юрист(-ка)	17%	13%	27%	16%
Менеджер(-ка), фахівець(-чиня) комерційної організації	23%	20%	15%	14%
Банківський(-а) працівник(-ця)	20%	12%	25%	13%
Працівник(-ця) торгівлі	11%	16%	9%	10%
Бухгалтер(-ка), економіст(-ка)	17%	10%	12%	8%
Дизайнер(-ка)	20%	13%	14%	8%
Інженер(-ка)	12%	10%	9%	7%
Фермер(-ка), фахівець(-чиня) у галузі сільського господарства	10%	7%	13%	7%
Працівник(-ця) творчої професії (актор(-ка), артист(-ка), художник(-ця) і т .п.)	15%	11%	10%	6%
Кухар(-ка)	11%	8%	6%	4%
Вчитель(-ка), викладач(-ка)	14%	9%	7%	3%

Водночас на ФГД молоді люди говорили про професії будівельників(-ць), архітекторів(-ок), інженерів(-ок), медичних працівників(-ць) та інші соціально важливі професії як такі, що, на їхню думку, будуть дуже актуальними та потрібними під час та після закінчення війни. Також згадували спеціалістів(-ок) з психічного здоров'я, аргументуючи тим, що багато людей потребуватимуть профільної допомоги.

Джерела інформації та інформаційні запити

Протягом останнього місяця (на час проведення опитування) молоді люди для отримання новин з України найбільше використовували соціальні мережі, зокрема Telegram, Youtube, Instagram, менше — Viber та TikTok. 38% дізнавалися новини від своїх батьків, родичів або друзів. Лише п'ята частина респондентів(-ок) дізнавалися новини із національного телебачення та онлайн-ЗМІ, а найменше — з радіо, друкованих газет та LinkedIn.

Рис. 6. **Оберіть з переліку джерела інформації, які ви протягом останнього місяця використовували для отримання новин в Україні**

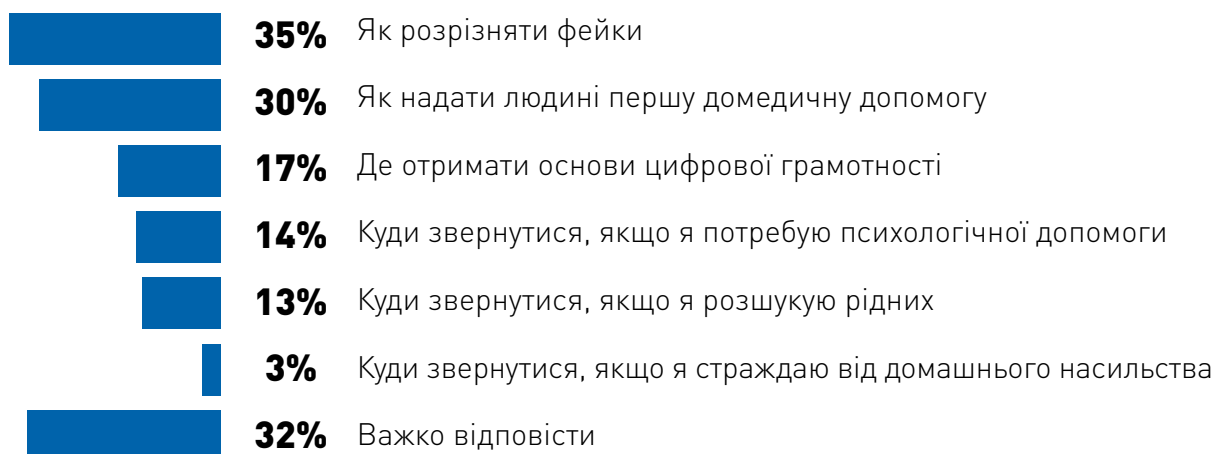
Респонденти(-ки) молодшого віку (14–19 років) використовували соціальні мережі Instagram (54%) та TikTok (39%) частіше, порівняно з віковою групою 30–34 років (38% та 20% відповідно). Водночас останні частіше використовували Facebook (55% проти 33%) та національне телебачення (31% проти 16%).

Таблиця 4. Розподіл відповідей на питання «Оберіть з переліку джерела інформації, які ви протягом останнього місяця використовували для отримання новин в Україні» за віковими групами респондентів(-ок)

Оберіть з переліку джерела інформації, які ви протягом останнього місяця використовували для отримання новин в Україні	14–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 роки
Telegram	73%	77%	75%	68%
YouTube	44%	55%	56%	58%
Instagram	54%	56%	44%	38%
Facebook	33%	40%	45%	55%
Батьки, друзі, рідні тощо	39%	36%	38%	39%
Viber	26%	38%	35%	38%
TikTok	39%	35%	21%	20%
Загальнонаціональне телебачення	16%	13%	23%	31%
Онлайн-ЗМІ	14%	18%	24%	23%
Twitter	10%	6%	6%	7%
Локальне/місцеве телебачення	4%	4%	4%	11%
Радіостанції	3%	4%	7%	6%
Друковані газети	0,20%	0,40%	1%	0

Близько третини молодих людей озвучили свою потребу в інформації щодо того, як розрізнити фейки та як надавати першу медичну допомогу. Менше п'ятої частини хотіли би дізнатись, де отримати знання з основ цифрової грамотності, куди звертатися за психологічною допомогою або у разі розшуку рідних.

Рис. 7. Якої інформації з переліку ви потребуєте?

Щодо інформації про надання психологічної допомоги, то жінки мають у ній більшу потребу, ніж чоловіки: 18% проти 10%. Лише 3% потребують інформації щодо того, куди звертатися у разі домашнього насильства (найбільше таких відповідей від респондентів(-ток), які проживають або проживали в південному регіоні).

Мова спілкування

Також внаслідок війни частина молодих людей змінили мову спілкування. Так, частка україномовного спілкування з друзями зросла з 43% до 56%, на роботі або навчанні — з 51% до 63%, у сім'ї — з 49% до 58%.

Таблиця 5. Розподіл відповідей на питання «Якою мовою ви, як правило, спілкуєтеся?» за сферами спілкування в опитуваннях 2021 та 2022 років

Якою мовою ви, як правило, спілкуєтеся?		2021	2022
З друзями, знайомими	Українською	43%	56%
	Російською	32%	16%
	Українською та російською однаковою мірою	25%	28%
На роботі (у школі, університеті)	Українською	51%	63%
	Російською	24%	9%
	Українською та російською однаковою мірою	25%	28%
У сім'ї	Українською	49%	58%
	Російською	31%	18%
	Українською та російською однаковою мірою	19%	24%

У відповідь на пряме питання про зміну мови спілкування, 7% молодих людей сказали, що перейшли з російської на українську з друзями, 6% — на роботі, 4% — у сім'ї, тоді як вищезазначене порівняння даних 2021 і 2022 показує більшу частину тих, хто змінив мову спілкування. Це може свідчити або про те, що частина молодих людей соромиться визнати, що раніше спілкувались російською, або про зменшення частки російськомовних громадян через виїзд за кордон (адже російськомовні регіони більше постраждали від агресії і, відповідно, їх мешканці частіше виїжджали).

Рис. 8. **Чи змінилося те, якою мовою ви, як правило, спілкуєтесь, з початком повномасштабного вторгнення?** За сферами спілкування

ФГД виявили суперечливі тенденції у ставленні до використання російської мови. Одні учасники(-ці) не мають упередженого ставлення, акцентуючи, зокрема на російськомовних військових ЗСУ. Проте деякі молоді люди засвідчили неприязнь та дискомфорт від російської мови серед оточення. Цей дискомфорт від російської у частини опитаних вплинув на перехід до спілкування українською (повний або частковий), зокрема через асоціацію російської мови з російським впливом.

Учасники(-ці) ФГД засвідчили бажання та наміри розширювати користування українською мовою як активне, так і пасивне. Частина з них стали частіше говорити українською в побуті та/або у громадських місцях, більшість стали споживати більше українського контенту.

Водночас частина молодих людей продовжує розмовляти російською — насамперед у приватному спілкуванні (згода щодо того, що публічно, особливо у питаннях державних функцій, має панувати українська, серед учасників ФГД була одностайною). Також білінгви (згідно з результатами опитування їх близько чверті) найчастіше спілкуються мовою співрозмовника(-ці): з україномовними — українською, з російськомовними — російською.

3% молодих людей стикалися з насильством через російську мову спілкування впродовж періоду війни (серед тих, хто в сім'ї говорить російською, ця частка становить 9%).

РОЗДІЛ 2

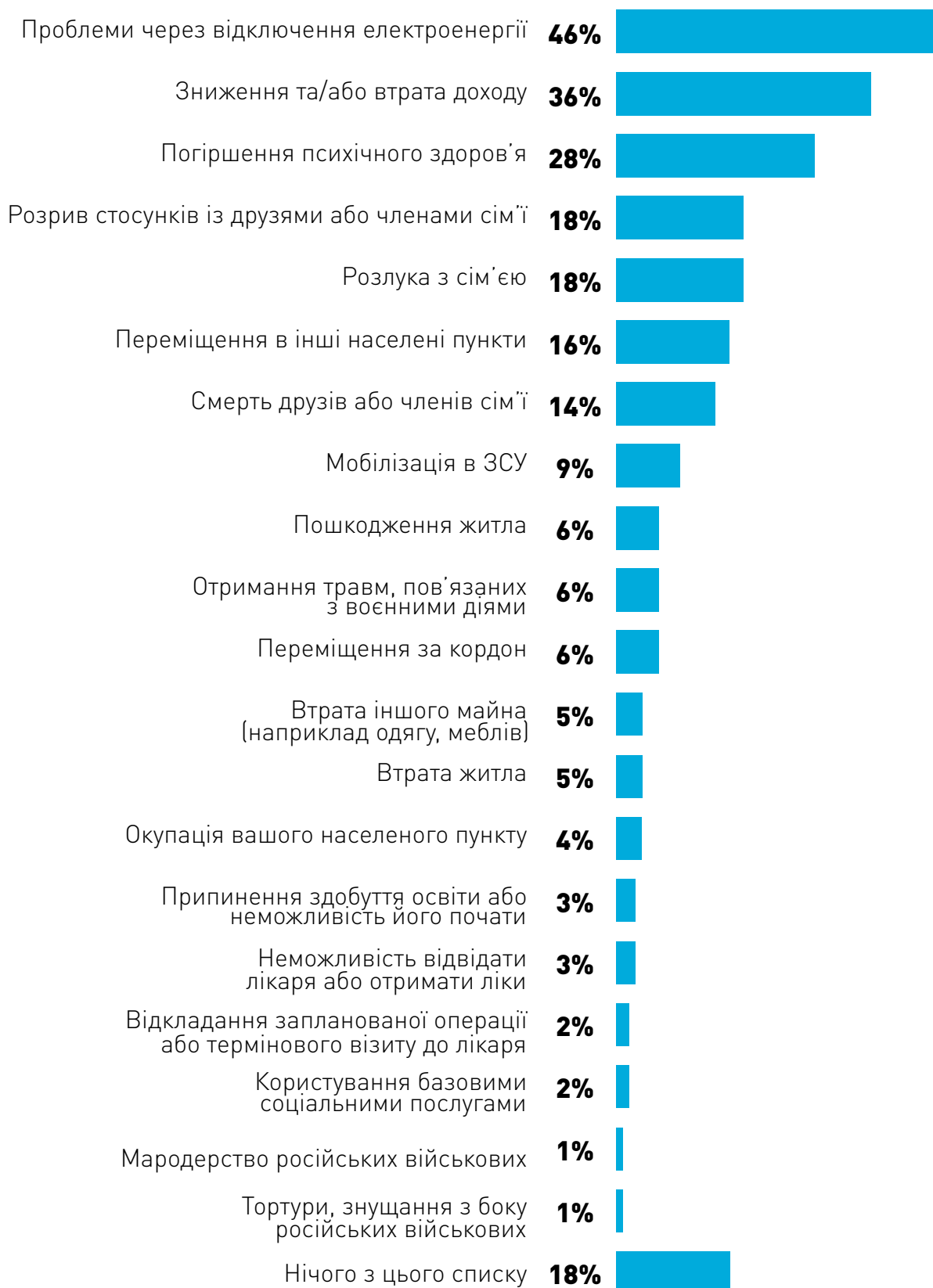
ВТРАТИ ВІД ВІЙНИ Й ПЛАНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОВНОМАСШТАБНИМ ВТОРГНЕННЯМ

Втрати від війни

Загалом **82% молодих людей** зазначили втрати через війну. На думку авторів звіту, мало ймовірно, що хтось в Україні міг уникнути негативного впливу війни: навіть якщо не враховувати стресовий фактор, споживча інфляція за 2022 становила 27%, і мало в кого в Україні відповідно зросли доходи. Скоріше за все, 18% респондентів, які не зазначили втрат від війни, їх не усвідомлюють або вважають свої втрати незначними у порівнянні із втратами інших людей.

На час проведення опитування (листопад 2022 року) **майже половина молодих людей мали проблеми через відключення електроенергії** (46%). Як було зазначено вище, станом на момент підготовки звіту актуальність цієї проблеми суттєво знизилась. Інші найпоширеніші втрати від війни — це **зниження або втрата доходу** (36%) та **погіршення психічного здоров'я** (28%). Крім того, 18% зазначили розрив стосунків і стільки ж — розлуку з сім'єю, 16% — переміщення в інші населені пункти України (власне або членів сім'ї), 14% — смерть друзів або членів сім'ї, 6% — пошкодження житла і стільки ж — отримання травм, пов'язаних з воєнними діями (особисто або членами сім'ї).

Рис. 9. Будь ласка, виберіть зі списку те, що стосується вашого досвіду або досвіду членів вашої сім'ї з початку повномасштабного вторгнення

Примітка: N=2064; можна було вибрати всі слушні варіанти

Відключення електроенергії впливають на багато сфер життя, про що згадували й учасниці(-ки) ФГД. Поза можливостями вчитися чи працювати онлайн, а також крім роботи транспорту, забезпечення комунальними послугами, це також обмежує можливість пересуватися людям з інвалідністю, які є маломобільними.

Мені прийшлося більше сидіти вдома, тому що все залежить від коляски, і якщо вдень вимикають, тоді я біжу в якесь кафе чи де є світло, заряджаю візок, пристрої. Головне для мене — це візок.

Жінка з інвалідністю

Також учасники(-ці) ФГД розповідали про зменшення доходу через урізання заробітної плати, скасування премій, бонусів та надбавок (сфера освіти, продажів) або через скорочення робочих годин унаслідок відключень електроенергії. У зв'язку з цим або зі звільненнями, деякі молоді люди перейшли в інші або суміжні сфери. Деякі також розглядали запасні варіанти роботи, якщо втратять основну.

У мене запасні варіанти є. Я також займаюсь бджільництвом. Якби не було бджільництва, я б іншу справу знайшов.

Чоловік із сільської місцевості

Дехто з непрацюючих, наприклад, домогосподарки, через початок повномасштабного вторгнення вирішили повернутися на ринок праці й влаштувалися на роботу. Молодь, яка працює в міжнародних компаніях, засвідчувала, що їхні роботодавці трохи змінили своє ставлення до них — український штат особливо цінують і підлаштовують умови роботи, зокрема через відключення електроенергії

Міграційні плани молоді в Україні

Парадоксально, але попри жахи війни і величезну кількість ВПО (майже кожен п'ятий серед молоді), частка молодих людей, які не бажають виїжджати зі свого населеного пункту, зросла з 48% до 66% в 2022 році. Це може пояснюватись як посиленням патріотичних настроїв та соціальної згуртованості, так і виїздом частини молоді за кордон (тоді як ті, хто не хотів виїжджати з країни, частіше залишались), а також поверненням частини молоді з-за кордону або інших населених пунктів (таких 16% — можливо, частина з них розчарувалась в міграції і прийняла свідоме рішення лишатись в своєму населеному пункті).

Таблиця 6. Розподіл відповідей на запитання «Чи хотіли б ви виїхати з вашого населеного пункту?» в опитуваннях 2021 та 2022 років

Чи хотіли б ви виїхати з вашого населеного пункту?	2021	2022
Так, хотіли б	39%	25%
Ні	48%	66%
Важко відповісти	14%	9%

Значної різниці в цьому питанні між чоловіками й жінками немає (у межах кількох відсотків), натомість вона є між віковими групами: у наймолодшій найбільше тих, хто хотів би виїхати з того населеного пункту, де перебувають; цей показник поступово зменшується в старших групах.

Таблиця 7. Розподіл відповідей на запитання «Чи хотіли б ви виїхати з вашого населеного пункту?» за віковими групами респондентів(-ок)

Чи хотіли б ви виїхати з вашого населеного пункту?	14–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 роки
Так, хотіли б	31%	27%	25%	20%
Ні	61%	61%	67%	70%
Важко відповісти	8%	11%	8%	8%
Інше	0%	1%	0%	2%

У розрізі регіонів, де проживають респонденти(-ки), найбільше бажаючих виїхати — серед молоді зі східного та центрального регіонів.

Таблиця 8. Розподіл відповідей на запитання «Чи хотіли б ви виїхати з вашого населеного пункту?» за регіонами, де перебувають респонденти(-ки)

Чи хотіли б ви виїхати з вашого населеного пункту?	Центр	Північ	Схід	Південь	Захід
Так, хотіли б	31%	22%	30%	21%	20%
Ні	56%	70%	56%	70%	74%
Важко відповісти	9%	8%	13%	9%	6%
Інше	4%	0%	1%	0%	0%

На питання, куди вони хотіли б виїхати, якби хотіли виїжджати, більше третини (35%) не мали відповіді або не змогли визначитися з варіантом. Можна припустити, що

ці молоді люди не мають конкретних планів або взагалі не планують залишати свій населений пункт, але не відкидають таку ідею. Натомість лише 5% знову вказали на своє небажання виїжджати звідти, де перебували на момент опитування. Більше третини (36%) хотіли би виїхати в країни Європейського Союзу чи в інші країни, а 19% — переїхати до іншого міста чи області в Україні.

Рис. 10. **Якби ви хотіли виїхати зі свого населеного пункту, то куди?**

Разом зі зростанням небажання виїжджати з населеного пункту, збільшилась і частка тих, хто не хоче емігрувати з України (з 49% до 66%).

Таблиця 9. Розподіл відповідей на запитання «**Чи хочете ви емігрувати з України?»** в опитуваннях 2021 та 2022 років

Чи хочете ви емігрувати з України?	2021	2022
Ні, я хочу жити в Україні	49%	66%
Можливо, хотіли б попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернулися б в Україну	19%	12%
Можливо, хотіли б повчитися за кордоном якийсь час, але потім повернутися б в Україну	8%	6%
Можливо, на деякий час, поки закінчиться війна або активні бойові дії на певній території України	—	6%
Так, я планую це зробити найближчим часом	4%	3%
Так, я шукаю таку можливість	10%	—
Важко відповісти	11%	6%

Примітка: можна було вибрати всі слушні варіанти

Учасниці й учасники ФГД, які не планують виїжджати з України через війну, пояснювали своє рішення браком коштів на це, необхідністю вивчити мову іншої країни, небажанням залишати свою роботу або проживати будь-де, окрім України, а також станом здоров'я і складністю знайти лікарів-спеціалістів, які могли б наглядати за їхньою хворобою. Окрім того, молоді люди не хочуть їхати від своїх близьких, зокрема військовозобов'язаних чоловіків, які не можуть перетинати кордон; або ж мають обов'язок доглядати старших членів родини.

Мої діти дуже сумують за своїм татом, і ми хочемо, щоб сім'я була разом. Якщо зараз складні часи, ми проживемо їх та протримаємось разом, це теж наш вибір.

Жінка з інвалідністю

Я не можу залишити тут родину, мені дуже важко без них — і родину, і друзів [...]. Тато, хлопець, брати, у мене багато хто зі знайомих служить, і так далі. Я просто всередині себе не можу собі це дозволити.

Жінка ВПО

Учасники ФГД, які мали можливість отримати спеціальний дозвіл для виїзду за кордон, відмовлялися від нього, бо ситуація відносно «стабілізувалась» або через відсутність чітких перспектив після переїзду, наприклад, гарантії отримати житло.

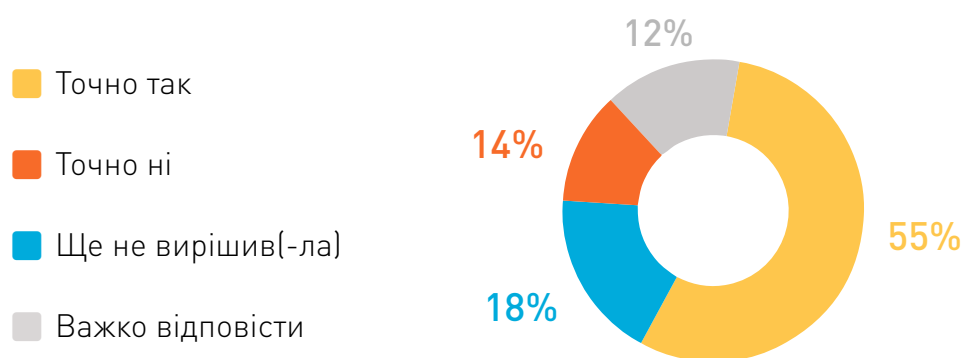
Пропонували роботу за кордоном в Польщі, я конкретно поспілкувався з цим організатором... Я кажу: «Яка перспектива?», він каже: «Ти або можеш жити в спортзалі, або в якомусь орендованому місці». Він нічого не гарантував: що буде доступне безпечне житло, харчування [...], — ну, я і залишився в Україні.

Чоловік із сільської місцевості

Натомість молоді люди, які розглядають варіант виїхати за кордон, планують робити це найближчим часом, зокрема у зв'язку з відключеннями електроенергії. Серед інших факторів, що можуть вплинути на рішення залишити країну, також називали повторний наступ військ РФ на Україну.

Серед молодих ВПО, які на момент опитування проживали не у своєму населеному пункті через війну, 55% планують повертатися, 12% точно вирішили лишитись в місці проживання, а майже п'ята частина ще вагаються.

Рис. 11. Чи ви плануєте повернутися у ваш населений пункт? (N=362, ВПО)

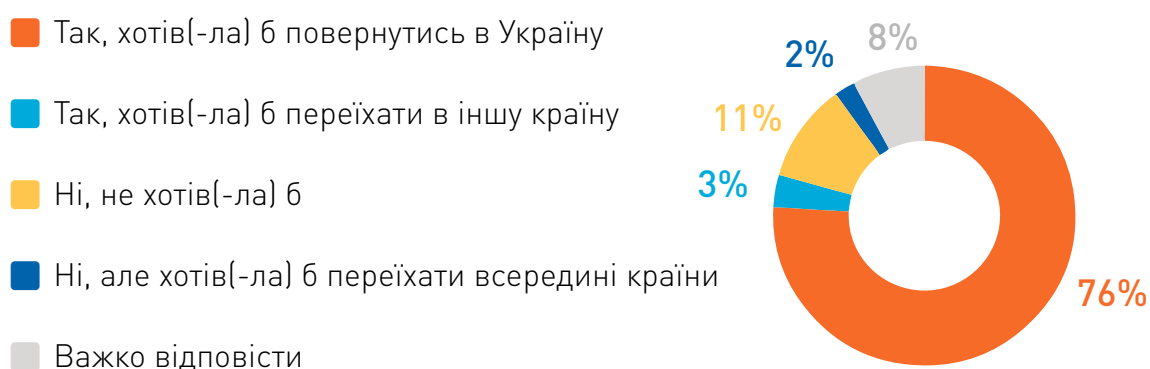

На ФГД, коли учасники й учасниці говорили, що планують повертатися після закінчення війни або, принаймні, коли ситуація стане спокійнішою, то не завжди могли пояснити, що саме мають на увазі під «закінченням війни», які події/умови стоять за цим поняттям. Серед уточнень були такі: коли війська РФ та пов'язані з ними озброєні групи зовсім відійдуть; коли припиняться обстріли України. Окрім цього, називалися такі вирішальні для повернення фактори: відновлення урядом України контролю над їхнім регіоном; розмінування території; інвестиції міжнародних партнерів у їхнє місто.

Міграційні плани молоді, що виїхала за кордон

Серед опитаних молодих людей, які виїхали за кордон, більшість хотіли б повернутися в Україну — 76%; 11% хотіли б залишитись там, де перебувають, 6% — переїхати всередині країни або виїхати в іншу країну, а решта ще не визначилися.

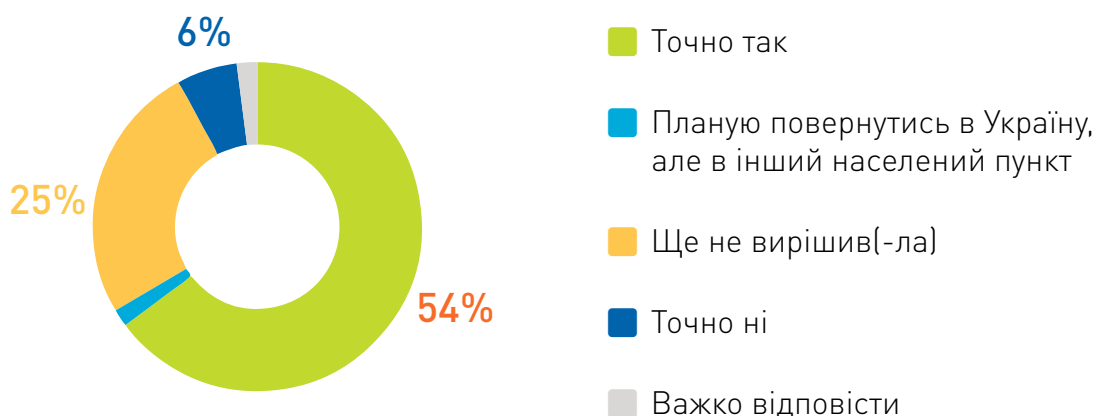
Рис. 12. Чи хотіли б ви переїхати з країни, де зараз проживаєте?

Примітка: N=405, молодь, яка виїхала за кордон

64% опитаних планують повернутися до свого населеного пункту, в якому раніше проживали, і тільки 2% — вже до іншого. Лише 6% вважають, що точно не повернуться, решта не визначилися.

Рис. 13. Чи ви плануєте повернутися у ваш населений пункт, де ви жили до повномасштабного вторгнення РФ?

Примітка: N=405, молодь, яка виїхала за кордон

Обговорюючи повернення в Україну на ФГД, учасниці й учасники, які виїхали за кордон, називали переважно одні й ті ж фактори, на які вони зважатимуть, приймаючи рішення: наявність електроенергії й води, відсутність масових обстрілів, завершення активних бойових дій та відновлення урядом України контролю над територіями. Перші спонтанні відповіді часто звучали однаково, але не зовсім конкретно: «коли буде спокійно», «коли закінчиться війна». Деякі планують повернутися нескоро (наприклад, не раніше ніж за 2 роки), лише після відбудови інфраструктури або й доти, поки не зміниться політичне керівництво в РФ.

Хотілося б вже повернутися, коли і люди відновляться, і економічна ситуація теж відновиться, тому що післявоєнний період він теж буде важкий. Тому хотілося б повернутися, коли все буде гаразд.

Жінка, що виїхала за кордон

Молоді люди, які після 2014 року виїжджали з Донецької та Луганської областей, де велися бойові дії, а також з тих регіонів, які були непідконтрольні уряду України, — фактично двічі рятувались від війни: у 2014 та 2022, тому деякі з них не готові повернутися в Україну або у свої населені пункти.

У мене, напевно, якийсь психологічний бар'єр, бо у 2014 році так вийшло, що теж була вагітна у війну. Ми виїжджали і потім повернулися туди. Я дуже хочу повернутися в Україну. Але я хотіла б залишитися десь в іншій області, точно не в Луганській, не в Донецькій.

Жінка, що виїхала за кордон

РОЗДІЛ 3

**СТАНОВИЩЕ ВРАЗЛИВИХ
ГРУП У ЗВ'ЯЗКУ З
ПОВНОМАСШТАБНИМ
ВТОРГНЕННЯМ**

Стигматизація вразливих груп

Війна впливає на всі категорії населення, проте вразливі соціальні групи, які системно зазнають дискримінації та стикаються із насильством, мають особливий досвід в умовах повномасштабного вторгнення. У цьому розділі висвітлюються обставини, у яких переживають війну вразливі групи — представники(-ці) ЛГБТІК+ та ромської спільнот, молодь з інвалідністю, що були опитані в межах якісного компоненту.

Щоб визначити ступінь загальної нетерпимості української молоді до різних вразливих груп, опитуваних запитали, людей яких груп вони не хотіли б мати за сусідів.

Опитування показало, що під час війни зросла нетерпимість до споживачів ін'єкційних наркотиків (з 72% до 76%) та осіб, які зловживають алкоголем (з 48% до 61%), але знизилась нетерпимість до вразливих груп: до ромів (з 44% до 35%) та ЛГБТІК+ (з 31% до 28%). Отже, під час війни молоді люди критичніше ставляться до девіантної поведінки, але водночас виявляють більшу толерантність до меншин. Також на покращення ставлення до ромів та ЛГБТІК+ могли вплинути історії про їх службу в ЗСУ або участь в опорі військам РФ.

Таблиця 10. Розподіл відповідей на запитання «**З якими групами людей ви вважаєте неприйнятним проживати поруч?**» в опитуваннях 2021 та 2022 років

З якими групами людей ви вважаєте неприйнятним проживати поруч?	2021	2022
Наркомани/споживачі ін'єкційних наркотиків	72%	76%
Особи, які зловживають алкогольними напоями	48%	61%
Колишні засуджені	46%	44%
Роми/цигани	44%	35%
ЛГБТ/люди нетрадиційної сексуальної орієнтації	31%	28%
Люди, які живуть з ВІЛ/СНІД	18%	20%
Мені однаково, хто мешкає поруч	17%	13%

Примітка: можна було вибрати всі слушні варіанти

У відповіді на це питання помітна гендерна різниця. Молоді жінки частіше не бажають мешкати поруч зі споживачами ін'єкційних наркотиків, особами, що зловживають алкоголем, колишніми засудженими, ромами та ЛЖВ. Ця різниця може ґрунтуватися на тому, що жінки частіше почувуються незахищеними (в тому

числі через негативні стереотипи про ромів та ЛЖВ), оскільки менш спроможні захистити себе. Натомість до ЛГБТІК+ спільноти дещо більш негативно ставляться чоловіки — мешкати поруч з ними не хотіли б 30% чоловіків і 26% жінок.

Негативне ставлення до вразливих груп варіює залежно від регіону, де мешкають опитані. Так, жити поруч із ромами не хотіли б 51% опитаних із заходу України, 25% — з півдня, 32% — зі сходу, по 29% — з центра та півночі.

Мешкати поруч із представниками(-цями) ЛГБТІК+ спільноти не хочуть 39% респондентів з півдня України та 34% із заходу, натомість негативне ставлення до цієї групи в інших регіонах нижче за середнє по країні: 25% в центрі та на півночі, 23% — на сході.

У ставленні до ЛГБТІК+ спільноти відіграє роль також тип населеного пункту, де мешкають респонденти(-ки). Серед мешканців(-ок) великих міст (50+ тисяч населення) 24% не хотіли б мешкати поруч із представниками(-цями) цієї групи, натомість у малих містах та селах — 31% та 32% відповідно. Є різниця й у ставленні до ромів: не хотіли б мешкати поруч з ними 42% сільських мешканців(-ок), 27% мешканців(-ок) великих міст, 34% городян з найбільших міст.

Молодь з інвалідністю та представники(-ці) ЛГБТІК+ спільноти помітно частіше, ніж в середньому у вибірці, зазначають, що потребують психологічної допомоги⁹ (27% та 41% відповідно порівняно з 12% в середньому). За безкоштовною психологічною допомогою звернулися б 76% представників(-ць) ЛГБТІК+ спільноти та 63% молоді з інвалідністю порівняно з 28% в середньому.

Під час ФГД представники(-ниці) цих двох груп помітно частіше, ніж інші учасники(-ці) дослідження, говорили про погіршення свого психологічного стану та потребу у психологічній допомозі, а частина з них вже її отримує (у вигляді психотерапії та/або медикаментів для лікування депресії і тривожності).

Я дуже довго трималась, місяців сім, після чого я почала розуміти, що перестала взагалі будь-як реагувати на тривоги, на вибухи, тобто якщо раніше у мене це викликало якусь паніку, страх, то зараз взагалі я перестала на це реагувати. Я звернулась до невропатолога і психотерапевта. Зараз я проходжу курс у психотерапевта. Я також приймаю антидепресанти.

Жінка зі спільноти ЛГБТІК+

⁹ Наповненість цих груп у вибірці є малою: було опитано 31 людину, яка ідентифікувалася як ЛГБТІК+, 29 представників(-ць) молоді з інвалідністю та 11 — ромської спільноти: ця кількість є недостатньою для надійного аналізу

Майже половина опитаних ЛГБТІК+ засвідчили, що стикалися чи були свідками насильства через гендерну орієнтацію та сексуальну ідентичність, і майже усі опитані роми — з дискримінацією за ознакою національної чи етнічної приналежності. Третина опитаної молоді з інвалідністю зазнали дискримінації через стан здоров'я.

Ромська спільнота

Роми є спільнотою, ставлення до якої є одним з найбільш негативних. За оцінками учасників(-ць) ФГД з ромської спільноти, ставлення до ромів з початком повномасштабного вторгнення не змінилося — упередження лишилося на тому ж рівні. Втім, ФГД відображають лише ситуацію в Закарпатській області, тоді як вищенаведені дані кількісного дослідження свідчать про позитивні зміни на рівні України в цілому.

До довоєнних упереджень додалися докори про те, що роми не представлені у лавах ЗСУ.

Говорять, що наші цигани на війну не йдуть. Наші цигани в більшості там, вони на війні, вони теж за Україну.

Чоловік, представник ромської спільноти

При цьому, охочі служити роми стикаються з труднощами через відсутність документів та упереджене ставлення з боку військкоматів. Але під час ФГД учасники(-ці) надали свідчення успішної інтеграції представників ромської спільноти у лавах ЗСУ попри початкову упередженість щодо них.

Особливості воєнного досвіду ромської спільноти визначаються насамперед її соціально-економічним становищем. Бідність, відсутність заощаджень, обмежений доступ до публічних послуг (освіти, медицини, соціального захисту), дискримінація та специфіка працевлаштування (сезонне, тимчасове, неформальне працевлаштування, низькокваліфіковані роботи, човникова трудова міграція) — це ситуація, в якій ромська спільнота перебувала до війни¹⁰ і яка зробила її представників(-ць) більш вразливими до наслідків повномасштабного вторгнення. Учасники(-ці) ФГД з ромської спільноти засвідчили, що зараз для них головними проблемами, що викликані війною, є зростання вартості життя та скорочення доходів.

Ромські молоді чоловіки, які брали участь у дослідженні, втратили можливість трудової міграції через заборону виїзду за кордон для військовозобов'язаних, і це негативно вплинуло на їхні доходи та рівень життя їхніх родин.

¹⁰ Джерело: http://www.chirikli.com.ua/index.php/ua/biblioteka/item/download/50_ec4d8005c716ab417a92d71c453c62f1

Через збільшення пропозиції робочої сили завдяки ВПО в Закарпатті, де компактно мешкають роми, знизилася оплата їхньої праці. Опитані також засвідчили поширені випадки дискримінації під час працевлаштування через етнічну належність.

Дивіться, як можна жити? Роботи нема — раз, на роботу не беруть — два. І в людей, в деяких сім'ях нічого нема, діти голодують, чоловік мусить піти щось зробити...а якщо його на роботу не приймають, в нього нема виходу, мусить піти щось вкрасти. А як прогодувати дітей?

Чоловік, представник ромської спільноти

На контрасті із цим, працевлаштування за кордоном, доступ до якого роми зараз втратили, не лише дозволяло більше заробити, а й менше наражало на упереджене ставлення.

Серед інших проблем, пов'язаних з війною, опитані назвали погіршення доступу до освіти. До існуючої раніше дискримінаційної ситуації з освітньої сегрегацією (йдеться про практику зараховувати дітей з ромських родин у окремі школи та дитсадки і відмову брати їх у інші) зараз додалися проблеми із дистанційним навчанням. Очне навчання не відбувається через безпекові причини (відсутність у школі сховища, світла, опалення), а для дистанційного дітям потрібні гаджети, які родина не може собі дозволити.

Окремою проблемою для ромів є перетин кордону: через відсутність документів за кордон не можуть виїхати також і жінки з дітьми.

ЛГБТІК+ спільнота

Навідміну від ромів, представники ЛГБТІК+ спільноти засвідчили, що повномасштабне вторгнення дещо модифікувало ставлення широкого загалу до них. Ті, хто раніше ставився до представників(-ць) спільноти негативно, знаходять підтвердження своїм негативним упередженням, що пов'язані з війною, або виражають фрустрацію та негативні емоції через гнів на цю групу. Наприклад, представникам ЛГБТІК+ докоряють ухиленням від участі в обороні країни (як у бойових діях, так і у діях з підтримки фронту), «втечею» з України, у тому числі з порушенням закону.

Хтось став набагато гірше ставитися: «А, через вас [мова ненависті]! Ідьте воюйте! Якого біса ви сидите! Вам тільки на парадах танцювати!» Люди не розуміють, що [...] багато хто йде воювати.

Жінка зі спільноти ЛГБТІК+

Водночас учасники(-ці) ФГД також згадували позитивний вплив військовослужбовців(-иць) з ЛГБТІК+ спільноти на ставлення до цієї групи. Публічні ЛГБТІК+ військові є для широкого загалу прикладом позитивної репрезентації спільноти, свідченням внеску спільноти у спільну справу протистояння ворогу.

Також учасники(-ці) ФГД описали досвід солідарності та взаємопідтримки, який вони пережили з початку повномасштабного вторгнення, і їхня сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність не стали цьому на заваді. Вони пояснюють відсутність упередження щодо себе саме колективними діями у протистоянні агресору та допомозі постраждалим: спільна мета та спільний ворог згладили попередні конфлікти та зробили гомофобію неактуальною, «дрібною» проблемою порівняно з викликами війни.

Окремо варто згадати волонтерський досвід представників(-ць) спільноти. Учасники(-ці) дослідження мали протилежний досвід. У одних, попри побоювання, що інші волонтери(-ки) будуть ставитися до ЛГБТІК+ негативно і не дозволять приєднатися до волонтерської діяльності, цього не сталося. Інші засвідчили негативне, упереджене ставлення після ідентифікації як члена(-кині) спільноти. Це тим більш прикро, що нині включаються у волонтерську діяльність (збір гуманітарної допомоги, донорство крові, плетіння сіток) усі українці, зокрема й ті, хто до війни не був соціально активним.

Деякі учасники(-ці) дослідження розповідали про упередження та агресію щодо спільноти в маленьких містах та селах. На їхню думку, агресію викликала «нестандартна» (немаскулінна чи нефемінна) зовнішність — фарбоване у яскраві кольори волосся, татування, манера поведінки, одяг. Таке ставлення слід враховувати при евакуації представників(-ць) ЛГБТІК+ спільноти: їм варто переїжджати у великі міста, які є більш відкритими та інклюзивними — це додатковий фактор, крім міркувань фізичної безпеки та можливостей знайти житло і роботу.

У підсумку ставлення суспільства до ЛГБТІК+ спільноти змінилося, однак визначити єдиний вектор цих змін неможливо. З одного боку, воєнні дії суттєво зсунули пріоритети у бік виживання, задоволення базових фізичних потреб та перемоги у війні, що призвело до збільшення толерантності — тут досвід учасників та учасниць ФГД підтверджують дані кількісного дослідження. Раніше нейтрально налаштовані, люди у кризові часи можуть проявити солідарність і підтримку. Проте ті, хто був вороже налаштований до ЛГБТІК+ спільноти, продовжують проявляти цю ворожість, а під дією стресових факторів вона посилюється.

Ви знаєте, розділилися люди на три частини, грубо кажучи. Хтось каже: та лишіть їх (ЛГБТІК+) у спокої, зараз взагалі не до цього, хтось толерантно ставиться, а ось ця частина, третя, вона як ставилася погано, так і ставиться погано, і з вторгненням, і без вторгнення.

Чоловік зі спільноти ЛГБТІК+

За оцінками ЛГБТІК+, шанси зазнати насильства в умовах повномасштабного вторгнення для них не зросли, але й не зменшилися. Учасники(-ці) опитування, як і до війни, стикалися із дискримінацією та насильством стосовно них самих чи їхніх друзів, знайомих. Згадувалися такі випадки дискримінації: відмова у працевлаштуванні або примус звільнитися через сексуальну орієнтацію, вербальна агресія в соцмережах та додатках для знайомств, психологічний тиск від родини щодо «лікування» гомосексуальності, вимоги покинути житло, заборона контактів з друзями, що належать до ЛГБТІК+ спільноти.

До цих вимірів дискримінації під час війни додалися нові. До прикладу, респондент описав випадок, коли людині відмовили в отриманні гуманітарної допомоги через належність до ЛГБТІК+ спільноти.

Щоб уникнути, так би мовити, скандалу, той, хто видавав гуманітарну допомогу, сказав: «Ви або відійдіть, або прийдіть потім, тому що люди скандалять». Йому довелося відійти, а коли люди розійшлися, вже нічого і не було, тобто він лишився без допомоги. Це погано, дуже погано, тому що у нього немає роботи.

Чоловік зі спільноти ЛГБТІК+

Представники(-ці) ЛГБТІК+ спільноти, які знайшли тимчасовий прихисток за кордоном, також стикалися із проявами гомофобії та насильством, зокрема, з боку інших втікачів(-ок) з України. Через те, що перебування за кордоном накладає суттєві обмеження на мобільність (ризик не знайти нове житло, якщо покинути поточне; безпекові ризики через повернення в Україну; зруйноване житло вдома), прояви гомофобії є ще більш обтяжливими.

Діяльність ЛГБТІК+ організацій і правозахист

З початком повномасштабного вторгнення, за свідченнями учасників(-ць) дослідження, сервісні та правозахисні ЛГБТІК+ організації змінили профіль діяльності на гуманітарний. Наприклад, займаються організацією шелтерів для ВПО, збором і роздачею продуктів, лікарських засобів тощо.

Також вони надають юридичні та психологічні консультації (зокрема для тих представників(-ць) спільноти, які виїхали за кордон). Правозахист у сфері прав ЛГБТІК+ багатьом учасникам(-цям) ФГД здається неактуальним чи недосяжним під час воєнного стану. Так, один з представників спільноти описав ситуацію, коли хотів звернутися до правоохоронних органів через випадок дискримінації, але не зробив цього через блекаут та хронічний стрес.

Одним з основних аспектів боротьби за права ЛГБТІК+ спільноти є адвокація законодавства про цивільні партнерства. Це найчастіше згадувана в контексті прав ЛГБТІК+ тема, що зринала на ФГД. Позиції учасників(-ць) розділилися. Частина з них вважає, що зараз ухвалення закону про партнерства «не на часі» через війну, і активна адвокація закону може посилити ворожість до спільноти, дати підґрунтя для звинувачень, що ЛГБТІК+ у цей важкий час відстоює свої інтереси та думає про своє благополуччя. Водночас інші наголошують, що об'єктивні причини, через які ЛГБТІК+ спільнота прагне партнерств, зараз нагальні як ніколи: підвищені безпекові ризики актуалізують питання медичних рішень і доступу до хворого, рішень щодо поховання та питання опіки і спадку. Вимушене переміщення під час війни (в межах країни чи за кордон) піднімає питання спільної опіки над дітьми та розпорядження спільним майном.

Під час ФГД учасники(-ці) згадали кілька прогалин у законодавстві, що стосуються ЛГБТІК+ спільноти під час повномасштабного вторгнення. Йдеться насамперед про трансгендерних людей — можливість для т-жінок виїхати за кордон (особливо до завершення юридичної складової переходу, яка в умовах воєнного стану та відключень електроенергії утруднена), та військовий обов'язок для т-чоловіків і т-жінок.

Молодь з інвалідністю

Війна загострила проблеми молоді з інвалідністю; насамперед йдеться про доступ до медичних послуг та ліків. Учасники(-ці) дослідження зазначали брак лікарів (одні виїхали, інші мобілізовані), дефіцит необхідних ліків в українських аптеках у перші місяці повномасштабного вторгнення, логістичні труднощі (відсутність доставки ліків з аптек, неможливість дістатися до потрібної аптеки через непрацюючий громадський транспорт), скорочення термінів, у які можна здати медичні аналізи, і їхнє подовження, коли можна отримати результати, через відключення електроенергії.

Через війну я не могла отримати [медичне обслуговування] в тій кількості, яке мені було потрібно, і було багато проблем через інтоксикацію, на фоні інтоксикації я ледь не померла.

Окремою проблемою для людей з інвалідністю став досвід вимушеної міграції в інші країни. В умовах еміграції учасники(-ці) ФГД втратили доступ до лікарів, послугами яких користувалися довгий час, а знайти нових фахівців(-чинь) та комунікувати з ними без знання мови дуже складно; ситуацію ускладнюють особливості медичної бюрократії в країні перебування та конкретно у населеному пункті, де було надано житло.

Я приймаю препарати по ендокринології. А у Польщі не можна купити, як у нас, потрібен рецепт, а його теж не так легко дістати.

Жінка з інвалідністю

Для молоді з інвалідністю зміна лікаря є значним ризиком, адже медична допомога є для них критично важливою, до того ж зі своїми лікарями(-ками) їх пов'язують тривалі стосунки і довіра. Тож доступність не просто медичної допомоги, а конкретного(-ї) лікаря(-ки) може бути фактором, який впливає на рішення про пошук притулку за кордоном.

Тут у мене лікар, який веде мене з 16 років, він знає усі проблеми з моїми очима. Знайти такого окуліста, який буде тебе вести отак, це дуже складно.

Жінка з інвалідністю

Даючи собі раду з універсальними під час повномасштабного вторгнення ситуаціями, люди з інвалідністю стикаються із додатковими перешкодами, проблемами та обмеженнями, зумовленими їхнім станом здоров'я. До прикладу, обмеження електропостачання, а отже вимкнення вуличного освітлення та світлофорів, створює ризики для слабозорих при пересуванні вулицею в темну пору доби (можуть не розрахувати відстань до автомобіля або не побачити його чи перешкоду на дорозі).

Маломобільні люди, які мешкають у багатоповерхівках, через відключення світла втрачають можливість вийти з дому, поки не працює ліфт. Поза цим, вони мають труднощі у користуванні сховищами, бо туди далеко або складно дістатися, зокрема й через відсутність пандусів, там шкідливі для здоров'я умови перебування (холодно), деяким маломобільним людям надто важко чи боляче спускатися — підійматися сходами у сховища тощо.

...на жаль, для візочників немає пандусів. ...мене підняти разом з візочком важко, а окремо мене брати на руки не можна, бо не кожен може правильно мене взяти, щоб мене не травмувати...

Жінка з інвалідністю

Втім, продовження періоду дистанційного навчання та роботи, що почався під час глобальної пандемії COVID-19 і продовжується зараз через повномасштабне вторгнення, для частини людей з інвалідністю, насамперед тих, хто обмежений в русі, створює й переваги — адже у непристосованому до їхніх потреб міському середовищі дистанційна робота і навчання є більш комфортними.

РОЗДІЛ 4

БАЧЕННЯ УМОВ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Завершення війни та умови миру

Учасники(-ці) дослідження досить одностайно відкинули ідею поступок вимогам РФ задля закінчення війни. Під час ФГД вони висловлювали думку, що згода на озвучені протягом 2022 року умови держави-агресора, наприклад, нейтральний статус України, зміну політичного керівництва, визнання непідконтрольних уряду України територій частинами РФ тощо, не є ефективними кроками до миру і не можуть бути його ціною.

Більшість опитаних не підтримують територіальні поступки як ціну миру. 86% респондентів визначили як абсолютно неприйнятний варіант «Україна претендує лише на ту територію, яка підконтрольна їй станом на сьогодні», а 71% так само відкинули варіант встановлення миру, за якого Україна контролюватиме територію станом на 23 лютого 2022 року, тобто до повномасштабного вторгнення.

Найпопулярнішим варіантом умови встановлення миру є повернення Україною усіх територій — цей варіант підтримали більше 90% опитаних.

Рис. 14. Наскільки прийнятним чи неприйнятним ви вважаєте кожен з варіантів як ціну за встановлення миру? (Примітка: N=2064)

Повернення усіх українських територій підтримує більшість опитаних в усіх регіонах України, однак на півдні і серед наймолодшої групи 14–19 років була найбільша частка тих, кому важко відповісти на ці запитання.

Обговорення цієї теми під час ФГД та інтерв'ю виокремило **дві причини, чому молоді люди вважають поступки вимогам агресора для досягнення миру неприйнятними.**

1. Поступки вимогам РФ якщо й дозволять встановити мир, то лише тимчасово, натомість заохотять країну-агресора до подальших втручань в українську зовнішню і внутрішню політику, до розширення своїх вимог та врешті до російського впливу на Україну. Поступки вимогам РФ описувалися як «відстрочення» конфлікту і перекидання його тягаря на наступні покоління: «війна залишається у спадок дітям».

2. Вимоги РФ є грубим втручанням у внутрішні справи України, яке нічим не можна виправдати чи обґрунтувати, порушенням державного суверенітету, нехтуванням правом українців(-ок) вирішувати власну долю — і на ці речі жодна інша країна не має права ані в юридичній, ані в моральній площині, а відтак ці вимоги є несправедливими.

Натомість учасники(-ці) дослідження і в опитуванні, і на ФГД найчастіше називали такі умови закінчення війни та встановлення миру:

- виведення російських військ з України та встановлення контролю за всією територією України в кордонах 1991 року (53% опитаних);
- виплата репарацій за завдані під час війни збитки (48%);
- покарання російських військових злочинців (46%).

Водночас 28% респондентів(-ок) відповіли, що примирення між Україною і РФ неможливе за жодних умов. Чоловіків серед них більше, ніж жінок — 31% та 26% відповідно.

Рис. 15. Які з умов досягнення миру між Україною та Росією ви вважаєте необхідними?

Також учасники(-ці) дослідження визначали серед умов настання миру демілітаризацію РФ, зокрема ядерне роззброєння, створення між Україною та РФ буферної зони. Натомість українська військова спроможність, на думку молодих людей, має посилюватися.

Під час обговорення теми закінчення війни та умов настання миру на ФГД учасники озвучували свої побоювання щодо продовження тт/або повторення воєнної агресії в майбутньому. Тож встановлення тривалого, надійного миру для молоді означає не лише завершення війни, що триває зараз, а й створення умов, за яких вона не може повторитися.

Під час обговорення відновлення урядом України контролю за непідконтрольними територіями учасники(-ці) ФГД підіймати питання інтеграції мешканців(-ок) районів Донецької та Луганської областей, АР Крим, які перебували поза контролем уряду України з 2014 року. Були озвучені думки про складність цього процесу: з одного боку — через можливі великі втрати серед українських військових, а з

іншого — через труднощі інтеграції в українське суспільство мешканців(-ок) цих районів, які тривалий час жили в іншій політичній культурі, чиї діти народилися і вирости в цих умовах або прожили в них більшість життя.

Порівняно з 2021 роком суттєво зросла підтримка вступу до НАТО (з 59% до 80%) та ЄС (з 57% до 85%) — дані ФГД свідчать про те, що учасники(-ці) дослідження сприймають ці процеси як безпекові гарантії України.

Таблиця 11. Розподіл відповідей на запитання «Наскільки ви підтримуєте такі процеси в житті України, як...?» в опитуваннях 2021 та 2022 років

Наскільки ви підтримуєте такі процеси в житті України, як...		2021	2022
вступ України в НАТО	Повністю підтримую	34%	64%
	Скоріше підтримую	25%	16%
	Скоріше не підтримую	12%	4%
	Зовсім не підтримую	10%	6%
	Важко відповісти	19%	10%
вступ України до Євросоюзу	Повністю підтримую	38%	69%
	Скоріше підтримую	29%	15%
	Скоріше не підтримую	10%	4%
	Зовсім не підтримую	7%	4%
	Важко відповісти	15%	8%

Ставлення до громадян РФ та російського контенту в Україні

Ставлення до РФ як до держави серед учасників(-ць) ФГД є однозначно негативним — її описують як агресора, загарбника, ворога, якому треба протистояти, державу-терориста. Деякі з них вважають, що РФ не повинна мати стосунків не лише з Україною, а й з усім світом, та заслуговує на міжнародну ізоляцію. Натомість коли йдеться про ставлення до громадян РФ, картина стає складнішою. 50% молодих людей не хочуть мешкати поряд з громадянами РФ, тоді як в 2021 році таких було 8%.

Водночас можлива ситуація, коли молоді люди уникають громадян РФ загалом, але можуть комунікувати з окремими громадянами, які заслужили їх довіру. Так, під час ФГД частина молодих людей стверджували, що відносини з громадянами РФ мають

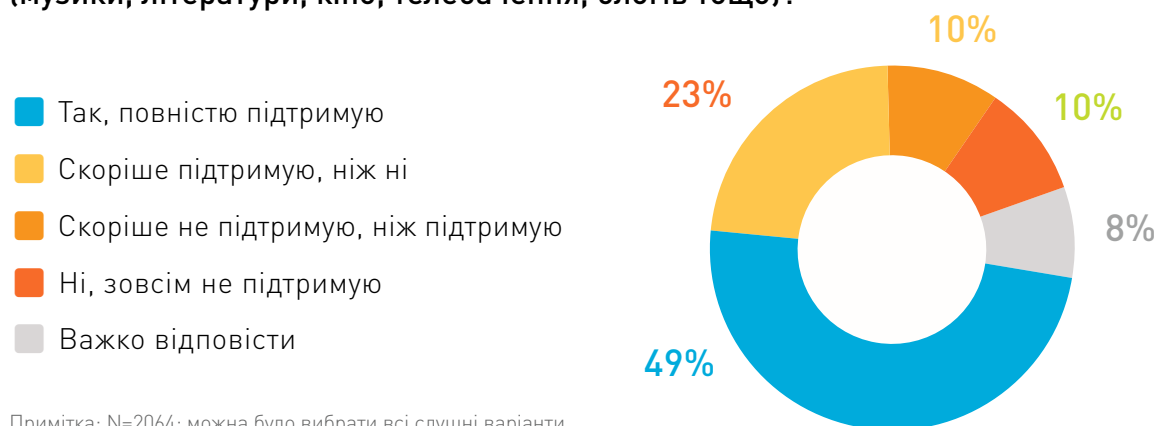
визначатися їхньою політичною позицією та ставленням до повномасштабного вторгнення. З тими з них, хто дружньо налаштований до України, критично ставиться до путінського режиму та засуджує війну, підтримувати стосунки — це нормально. Окремо учасники(-ці) дослідження виділяють громадян РФ, які внаслідок незгоди з режимом покинули країну, опозиційність, на їхню думку, робить спілкування з такими громадянами РФ прийнятним.

Поряд з тим висловлювалась і позиція, що передбачає повну ізоляцію від громадян РФ та держави РФ, припинення будь-яких контактів назавжди та ворожість. Прихильники(-ці) цієї позиції вважають, що злочини громадян РФ неможливо виправдати і вибачити, і українцям(-кам) краще уникати будь-якої взаємодії з ними — навіть коли йдеться про родичів або (колишніх) близьких.

Також досить часто під час ФГД висловлювалась думка, що для існування бодай якихось відносин між українцями і громадянами РФ після встановлення миру (і виконання умов миру, тобто деокупації українських територій, виплати репарацій та покарання військових злочинців) має пройти багато часу.

На питання щодо повного бойкоту російського культурного простору схвально відповіла більшість опитаних — 72%. Проти такого бойкоту 20% молодих людей.

Рис. 16. **Чи підтримуєте ви ідею повного бойкоту російського культурного простору (музики, літератури, кіно, телебачення, блогів тощо)?**

У цьому питанні також існує помітна регіональна різниця. На заході України повний бойкот російського культурного простору підтримують 93%, на півночі — 81%, в центрі — 64%, на сході і півдні відповідно 42% та 39% опитаних.

Молодь віком 14–19 років дещо менше підтримує такий бойкот, ніж старші вікові групи: серед них 65% повністю або швидше підтримують цю практику. Натомість серед інших вікових груп підтримка бойкоту становить 71–76%.

Таблиця 12. Розподіл відповідей на запитання «Чи підтримуєте ви ідею повного бойкоту російського культурного простору (музики, літератури, кіно, телебачення, блогів тощо)?» за віковими групами респондентів(-ок)

Чи підтримуєте ви ідею повного бойкоту російського культурного простору (музики, літератури, кіно, телебачення, блогів тощо)?	14–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 роки
Повністю підтримую	41%	49%	50%	54%
Скоріше підтримую, ніж не підтримую	24%	26%	26%	17%
Скоріше не підтримую, ніж підтримую	14%	10%	6%	10%
Зовсім не підтримую	14%	8%	11%	9%
Важко відповісти	7%	7%	7%	10%

В обговоренні цього питання на ФГД думки молоді поляризувалися одразу за кількома напрямками.

Перший з них — чи припустимо взагалі споживати російський контент, чи він допустимий в Україні. Частина учасників(-ць) дослідження вважає прийнятним споживати російський контент, автори(-ки) якого публічно підтримують Україну та/або засуджують російську агресію. Також у обговоренні йшлося про вимушене споживання російського контенту через відсутність інших джерел інформації — тими людьми, хто не володіє англійською та іншими іноземними мовами, та у випадку, якщо потрібного контенту українською немає.

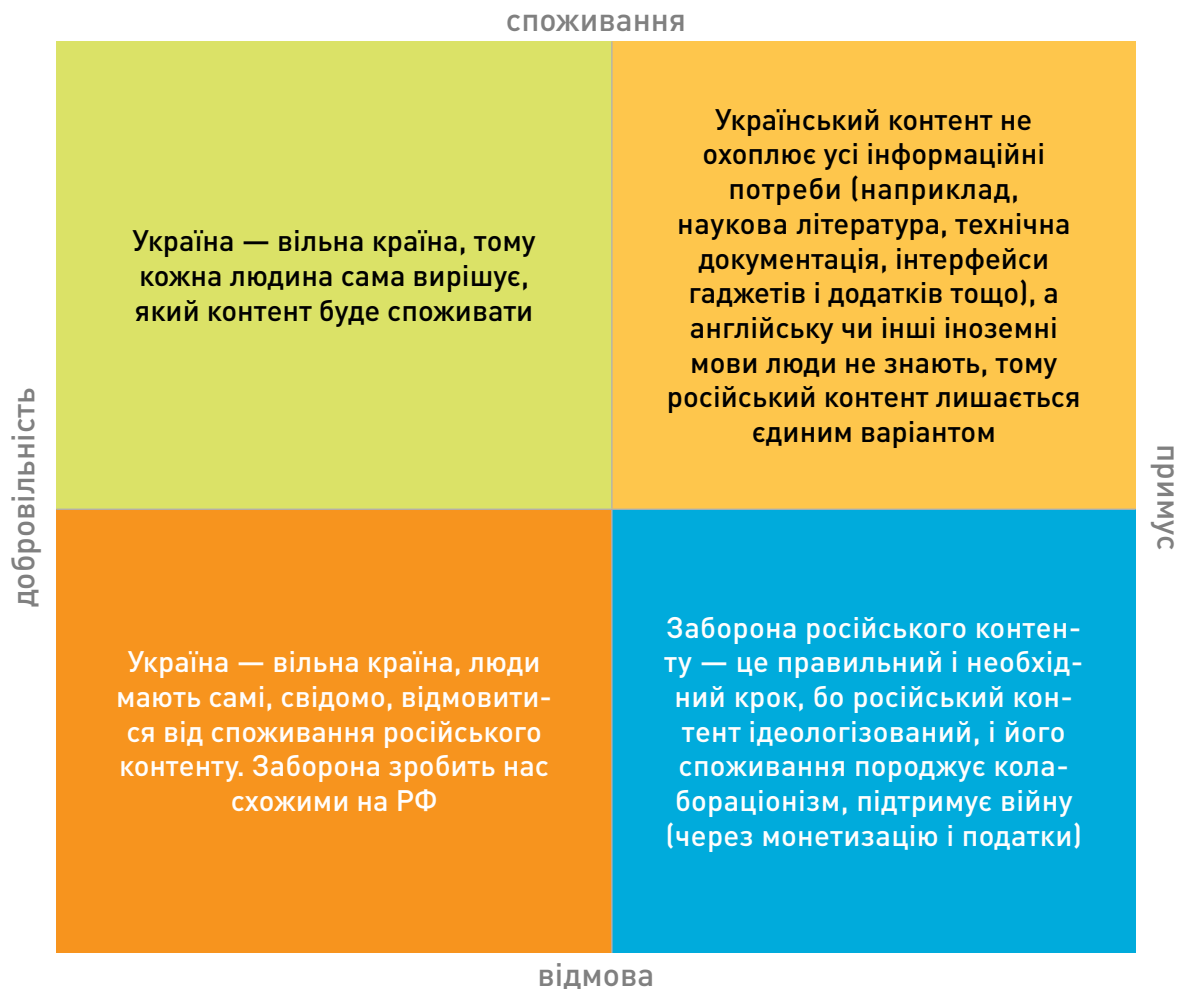
Учасники(-ці) з протилежною позицією вважають, що споживання російського контенту в Україні використовується путінським режимом для легітимації вторгнення та зтягування України в орбіту «руського міра», тож його споживання є неприпустимим за жодних умов. Вони не вважають за можливе виправдовувати авторів(-ок) російського контенту, навіть якщо ті займають нейтральну або антивоєнну позицію, оскільки ці люди все одно платять податки, з яких фінансується воєнна агресія, або просують приховану чи несвідому російську пропаганду. Вони підтримують повну заборону російського контенту з міркувань національної безпеки та створення умов для розвитку українського контенту.

Третя вісь — учасники(-ці) вважають, що існує примус відмовлятися від російського контенту, натомість це мало б відбуватися добровільно. На їхню

думку, примус є або недієвим (неможливо контролювати, який контент споживають люди, вони мають свідомо відмовитися від російського, тому що це правильно, тому що існує багато якісного українського контенту чи контенту іншими мовами), або шкідливим, бо обмеження особистих свобод уподібнює нашу країну до РФ.

Четверта позиція: у споживанні російського контенту взагалі немає проблеми, оскільки музика, література, ігри — загалом сфера культури й розваг — належать радше до приватного, аніж до публічного, політичного простору, а отже, контент та країна, де його вироблено, є особистою справою кожної людини, яка не має впливу на суспільство й не повинна бути предметом регулювання.

Нижче ці позиції подані у вигляді мапи:

РОЗДІЛ 5

**УЧАСТЬ МОЛОДІ У
ГРОМАДСЬКОМУ ТА
ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ**

Залучення до волонтерства

В умовах повномасштабного вторгнення РФ збільшилась чисельність молоді, яка почала займатися волонтерством. Зокрема, третина долучилися після початку повномасштабного вторгнення, ще 13% займалися волонтерством раніше і продовжили робити це у 2022 році. Половина молодих людей взагалі не займаються волонтерством, що є кращим показником у порівнянні з попередньою хвилею опитування, де таких було 62%. Порівнюючи ситуації з волонтерством до і після початку повномасштабного вторгнення, проявляється найпомітніша зміна — зростання частки молоді, яка включилася у волонтерство. На противагу 6%, які вперше долучилися до волонтерської діяльності протягом останніх 12 місяців (попередня хвиля опитування), у 2022 році таких було вже 30%.

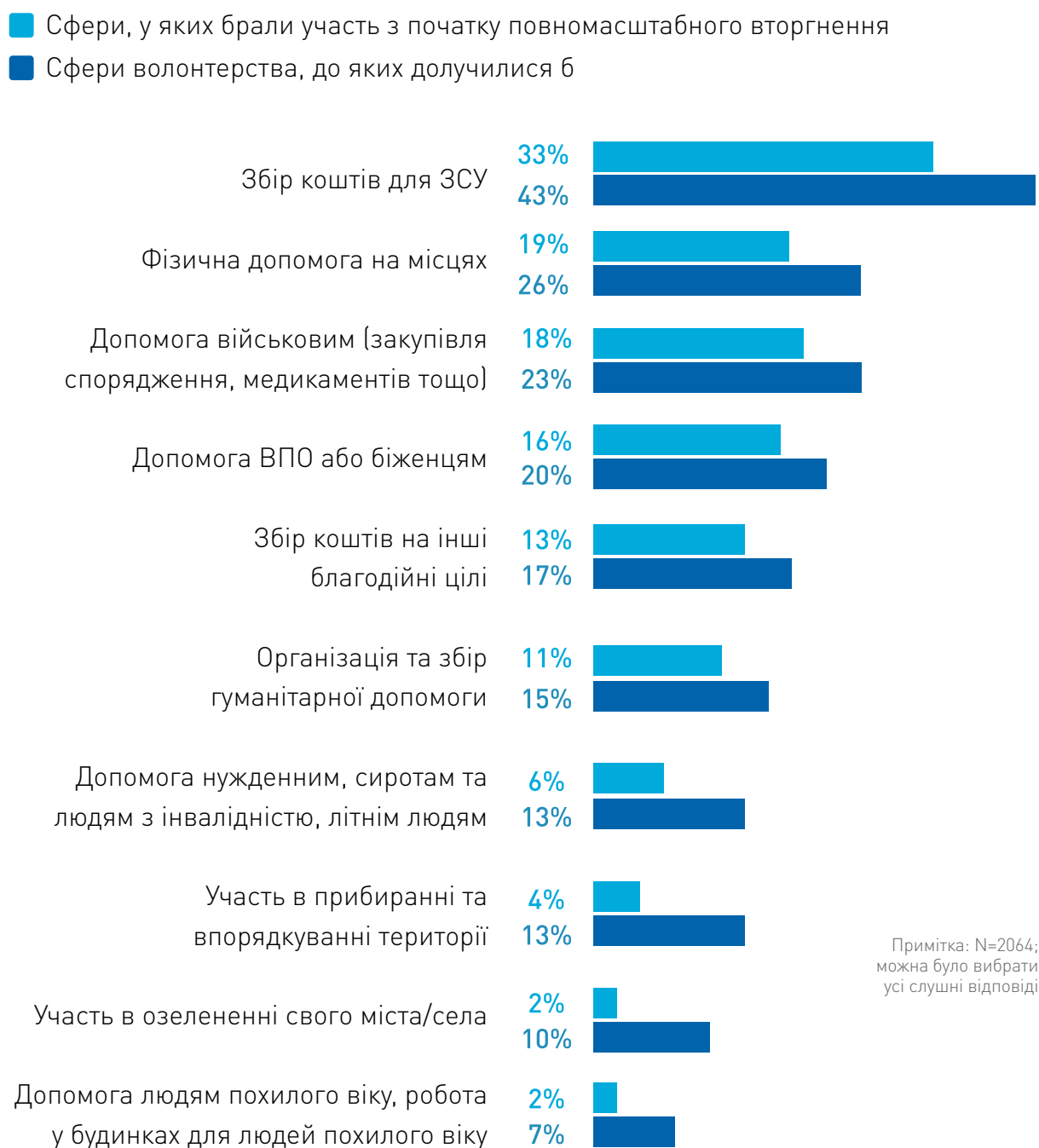
Таблиця 13. Розподіл відповідей на запитання «Чи займались ви коли-небудь волонтерством?» в опитуваннях 2021 та 2022 років

Чи займались ви коли-небудь волонтерством?	2021	2022
Займались протягом останніх 12 місяців і раніше	14%	12%
Займались протягом останніх 12 місяців, але раніше не займалися	6%	30%
Не займались протягом останніх 12 місяців, але раніше займалися	12%	2%
Ні, не займаюсь взагалі	62%	52%
Важко відповісти	6%	4%

Після початку повномасштабного вторгнення найбільше молодих людей займалися збором коштів для ЗСУ або вважають, що долучилися б до цього в майбутньому.

Поширеною волонтерською діяльністю серед молоді, якою вони займаються або до якої хотіли б долучитися, є фізична допомога на місцях, допомога військовим, ВПО або біженцям, а також збір коштів та організація і збір гуманітарної допомоги.

Рис. 17. Назвіть, будь ласка, в яких сферах волонтерської діяльності ви брали участь з початку повномасштабного вторгнення. До якого виду волонтерської діяльності ви би долучилися?

Як і у попередній хвилі опитування, молоді люди найчастіше долучалися до волонтерства з особистої ініціативи, трохи менше третини — через друзів або знайомих. Третина респондентів(-ок) не змогли однозначно відповісти на це питання. Під час ФГД інформанти(-ки) розповідали, що адресно надавали якусь допомогу або відгукувалися на чийсь запит про допомогу.

Рис. 18. Хто «залучив» вас до волонтерської діяльності?

За результатами опитування, третину респондентів(-ок) спонукало до волонтерської діяльності бажання допомогти конкретним людям та бути корисними суспільству. Окрім цього, долучитися до волонтерства мотивували прагнення бути причетним до спільної справи та безпосередньо початок повномасштабного вторгнення.

Рис. 19. Що спонукало/спонукає вас до волонтерської діяльності?

28% не змогли відповісти на це питання, так само як і на попереднє. За результатами ФГД можна припустити, що частина респондентів(-ок) не могли дати точну відповідь тому, що їхня залученість не була системною або вони не були впевнені в тому, що їхня допомога підпадає під поняття «волонтерство».

На початку війни ми так само допомагали ці мішки з піском набирати, їздили по селу, збирали, у кого які книжки є, підручні матеріали є. Я цим всім займалась, але я не вважаю, що це волонтерство. Ми надавали допомогу ТРО, коли треба було, але я теж не вважаю, що це волонтерство. Це просто допомога.

Жінка з сільської місцевості

Водночас під час ФГД молоді люди називали різні причини, чому не долучалися до волонтерства або перестали це робити, зокрема через брак часу, в зв'язку з оплачуваною зайнятістю, навчанням.

Якщо б не було основної роботи, то, мабуть, так, я б теж займалась волонтерством.

Жінка з інвалідністю

Також деякі жінки зазначали, що не можуть займатися волонтерством, оскільки мають дбати про неповнолітніх дітей або інших членів родини. Деякі інформанти(-ки) пояснювали, що не мають можливості долучитися через проблеми зі здоров'ям.

Молоді люди під час ФГД висловлювали готовність долучитися до волонтерства у майбутньому, однак не всі можуть приділяти цьому час як основній діяльності, радше — за запитом та можливістю. Також частина інформантів(-ок) відчуває потребу у тому, щоб їм хтось запропонував долучитися до цієї діяльності.

Деякі інформанти(-ки) також уточнювали, що не готові долучитися до волонтерства фізично, натомість готові радше фінансово, тобто робити донати. Інші готові долучитися до того напрямку волонтерства, який безпосередньо пов'язаний з їхньою основною фаховою діяльністю.

Я розглядаю, що максимум — якийсь банер, якусь картинку, припустимо, зробити сайт. Якщо якесь нове будівництво буде займатися та відстроювати домівки, які постраждали через війну, то безкоштовно зробити для нього сайт, яюсь зв'язати це зі своїм родом діяльності.

Чоловік із сільської місцевості

Громадська та політична активність

Згідно з результатами опитування, менше половини молодих людей поінформовані про існування дитячих і молодіжних організацій: 43% молодих людей тільки знають, що такі існують в Україні, водночас більше третини (37%) — не в курсі. 12% відвідують їхні окремі заходи або дізнаються про їхню діяльність із ЗМІ, і лише 2% є членами(-кинями) таких організацій. Більшість з них належать до волонтерських, молодіжних або культурно-просвітницьких організацій.

Порівняно з результатами попередньої хвилі, в 2022 році збільшилася частка молоді, яка лише знає про діяльність таких організацій, водночас зменшилася частка тих, хто дізнається про їхню діяльність із засобів масової інформації.

Таблиця 14. Розподіл відповідей на запитання «Чи знаєте ви про існування дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні та про їх діяльність?» в опитуваннях 2021 та 2022 років

Чи знаєте ви про існування дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні та про їх діяльність?	2021	2022
Так, і я є членом(-кинею) такої організації	2%	2%
Так, і я іноді відвідую їх окремі заходи	5%	4%
Дізнаюся про їхню діяльність із засобів масової інформації	14%	8%
Тільки знаю, що такі існують	33%	43%
Ні, не знаю	40%	37%
Важко відповісти	6%	6%

Участь молоді у діяльності інститутів громадянського суспільства за останні 12 місяців теж є доволі низькою: більшість респондентів(-ок) (70%) не брали участі у діяльності жодного з них. На відміну від 2021 року вдвічі зросла частка тих, хто брав участь у волонтерських організаціях (з 8% до 16%), але зменшилась частка тих, хто брав участь у шкільному або студентському самоврядуванні (з 12% до 8%), вочевидь через дистанційне навчання. Також зменшилась частка тих, хто брав участь в діяльності організацій, пов'язаних з освітою, мистецтвом та наукою, спортом та дозвіллям, а також молодіжних організацій, ймовірно, через обмеження діяльності цих організацій у зв'язку з війною.

Таблиця 15. Розподіл відповідей на запитання «У діяльності яких інститутів громадянського суспільства ви брали участь за останні 12 місяців?» в опитуваннях 2021 та 2022 років

У діяльності яких інститутів громадянського суспільства ви брали участь за останні 12 місяців?	2021	2022
Волонтерські організації та ініціативи	8%	16%
Шкільного або студентського самоврядування	12%	8%
Благодійних або гуманітарних організацій	7%	8%
Організацій, пов'язаних з освітою, наукою, мистецтвом, музикою	9%	6%
Спортивних організацій або організацій, пов'язаних з проведенням дозвілля	9%	4%
Молодіжних і дитячих громадських організацій	5%	3%
Молодіжних радах	4%	2%

Примітка: можна було вибрати усі слушні відповіді

Учасники та учасниці фасилітованих діалогів представників(-ць) молодіжних рад, активної молоді, органів влади та депутатів(-ок) у межах ініціативи «Діалоги перемоги: участь молоді у відновленні України» (далі — діалоги)¹¹ зазначали, що вбачають зміни у роботі молодіжних рад, а саме: активізація молодіжного руху, збільшення ініціативності серед молоді та підвищення рівня політичної зацікавленості, консолідація та згуртованість, але водночас низька спроможність адвокатування змін у сфері молодіжної політики та інших напрямків, розфокусування уваги між викликами, а також збільшення стресу, вигорання і тривожності серед їх представників(-ць).

За результатами обговорень було зафіксовано сім ключових напрямків, у яких учасники(-ці) ФГД вбачали потенціал для розвитку молодіжної політики: взаємодія з владою та забезпечення міжсекторальної взаємодії, допомога та адаптація ВПО, інформаційна та просвітницька діяльність, проблеми працевлаштування та розвитку бізнесу, соціальна сфера, надання психологічної допомоги, розвиток потенціалу молоді та молодіжних рад, національно-патріотичне виховання.

¹¹ ГО «Молодіжна платформа». Звіт «Діалоги перемоги»

У розвитку потенціалу молоді та молодіжних рад одним з можливих кроків учасники(-ці) діалогів називали створення мережі молодіжних центрів. У фокусі діалогів були представники саме молодіжних рад, і напрямки їхньої роботи частково перетинаються з тим, що молоді люди, за результатами нашого опитування, хотіли б бачити у роботі молодіжних центрів, а саме: національно-патріотичне виховання (41%), робота з кризовими категоріями молоді (37%) та розвиток волонтерської діяльності (31%). Відповідно дієва взаємодія між молодіжними радами та молодіжними центрами могла б стати вдалим рішенням для задоволення цих потреб молоді.

Один із напрямків роботи у сфері національно-патріотичного виховання учасники(-ці) діалогів вбачають у популяризації української культури та діях з обмеження російського контенту. За результатами опитування 72% молоді підтримують бойкотування російського культурного простору (музики, літератури, кіно), що свідчить про доцільність цього напрямку роботи у діяльності молодіжних рад.

В обговореннях з учасниками виокремилась потреба у матеріальній та нематеріальній підтримці молоді. Це також перегукується з результатами опитування — створення проєктів для молоді (47%) та фінансова підтримка проєктів молодих людей (45%) були найпоширенішими відповідями на питання про стимулювання громадської активності.

Однією з перспектив розвитку молодіжної політики, зафіксованої за результатами діалогів, було надання психологічної допомоги. Результати опитування засвідчили, що у молодих людей є запит на психологічну допомогу, і 24% молоді вважають, що у молодіжних центрах мають надаватися психологічні консультації.

Доволі низькою є участь молоді у політичних партіях та спілках. Менше ніж 1% опитаних є активними членами(-кинями) політичних партій/спілок, 2% — належать до них, але не беруть участі у заходах. Лише 7% молоді відвідують заходи таких об'єднань, при цьому не належачи до них. Більшість респондентів(-ок) (84%) взагалі не планують долучатися до політичних партій або спілок.

Переважна більшість респондентів(-ок) (70%) переконані, що молоді люди в їхній громаді можуть безпечно долучатися до прийняття рішень офлайн чи онлайн. 19% не змогли однозначно відповісти на це питання.

Учасники(-ці) ФГД мали різне бачення громадської участі молодих людей. Частина з них зазначили можливість підписувати петиції, використовувати інші інструменти громадянської участі та говорили про своє долучення до них. Висловлювались також

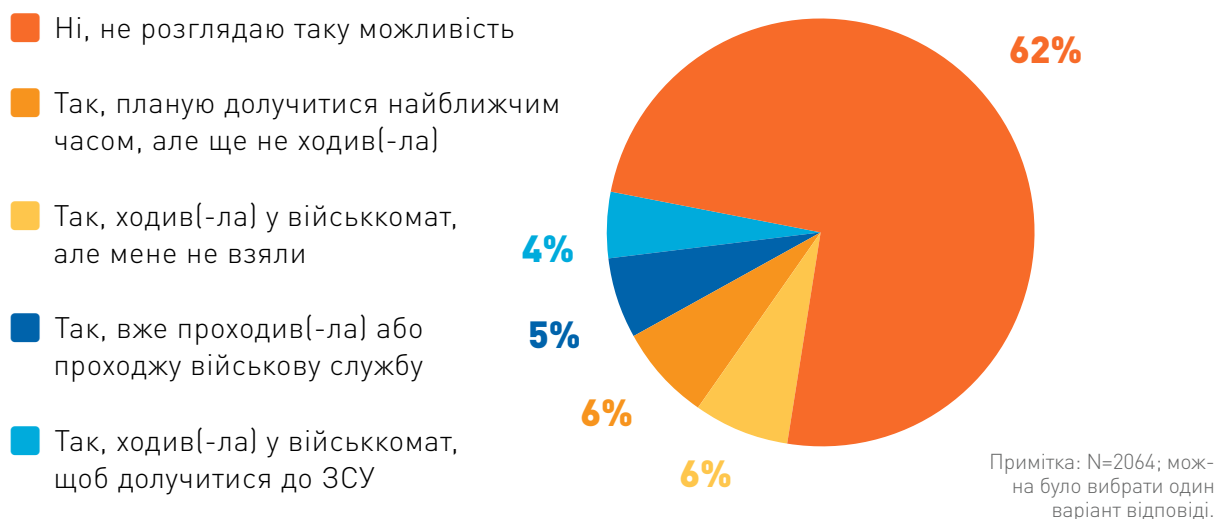
і пасивні настрої та уявлення, як-от: молоді люди мають мало важелів впливу на органи влади загалом, на владних позиціях працюють люди, які можуть одноосібно приймати рішення, і зокрема з цих причин інформанти(-ки) самі в майбутньому не планують долучатися до подібних активностей.

Я думаю, що це не має ніякого значення. Я думаю, органи влади знають, що вони роблять. Це спеціалісти. І на мою думку, вони, напевно, трошки краще знають, ніж я, що треба змінювати. Тобто це не має ніякого значення. Тобто, якщо країна мене захищає, надає мені допомогу і ставиться до мене як до громадянина, то не є важливо, чи маю я якийсь прямий вплив на владу.

Чоловік, що виїхав за кордон

Більш ніж половина (62%) молодих людей не розглядають для себе можливість долучатися до ЗСУ. Серед них можуть бути і ті, хто не планує взагалі доєднатися до ЗСУ, і ті, хто не має проактивної позиції, але може доєднатися, якщо їх мобілізують.

Рис. 20. Чи ви розглядаєте можливість долучитися до Збройних Сил України?

У відповідях на запитання про плани долучитися до ЗСУ є різниця в розподілі за статтю. Серед жінок не розглядають таку можливість 83%, а серед чоловіків — 41%. Водночас 37% молодих чоловіків або розглядають можливість долучитися до лав ЗСУ (10%), або робили такі спроби (18%), або ж зараз проходять службу (9,3%). Серед молодих жінок таких 4%.

Таблиця 16. Розподіл відповідей на запитання «Чи ви розглядаєте можливість долучитися до Збройних Сил України?» за статтю

Чи ви розглядаєте можливість долучитися до Збройних Сил України?	Чоловіки	Жінки
Ні, не розглядаю таку можливість	41%	83%
Так, планую долучитися найближчим часом, але ще не ходив(-ла)	10%	3%
Так, ходив(-ла) у військкомат, але мене не взяли	11%	1%
Так, вже проходив(-ла) або проходжу військову службу	9%	1%
Так, ходив(-ла) у військкомат, щоб долучитися до ЗСУ	7%	0,30%
Важко відповісти	20%	12%
Інше	2%	1%

Під час ФГД учасники(-ці) висловлювали різне ставлення до мобілізації. Частина з них вважають, що будуть більш корисними «в тилу», що мобілізувати мають в першу чергу тих, хто має відповідний досвід. Інші зазначали, що розглядали можливість долучитися до ЗСУ, але поки не готові це зробити або планують в майбутньому за потреби.

Переважна більшість молоді (72%) вважають, що вони готові долучитися до процесу відновлення у своїй громаді. При цьому лише 1% відповіли, що вже це роблять.

Рис. 21. Чи готові ви особисто долучитись до процесу відновлення у вашій громаді?

Під час ФГД учасники(-ці) ділилися роздумами про перешкоди, що можуть завадити долучатися до процесів відновлення громади, й називали такі: нечисленність молодих людей в органах влади, відсутність або брак інструментів громадянської участі та бюрократія.

Якщо є якісь масштабні проєкти, які можливо треба виконувати через міську владу або якусь іншу, можна зустріти багато бюрократичних проблем і складнощів.

Жінка з інвалідністю

Для підвищення громадської активності молоді, на думку респондентів(-ок), місцева влада або інші стейкхолдери мають зосередитися на створенні проєктів для молоді або за її участі, фінансувати проєкти молодих людей, сприяти та проводити публічні заходи з молоддю та старшими віковими групами, відкривати молодіжні центри для дозвілля, організовувати навчально-освітні та суспільно важливі заходи, розвивати програми стажувань при інституціях.

Рис. 22. **Що сьогодні потрібно зробити (наприклад, місцевій владі), щоб підвищити вашу громадську активність?**

Примітка: N=2064; можна було вибрати усі слушні відповіді.

Поінформованість та залучення до діяльності молодіжних центрів

Згідно з результатами опитування, половина молодих людей знають, що таке молодіжний центр (52%). Водночас 46% опитаних не знають, чи є такий центр або молодіжний простір у їхній громаді чи населеному пункті. 24% відповіли, що мають такий заклад, і майже стільки ж (22%) повідомили про відсутність таких закладів.

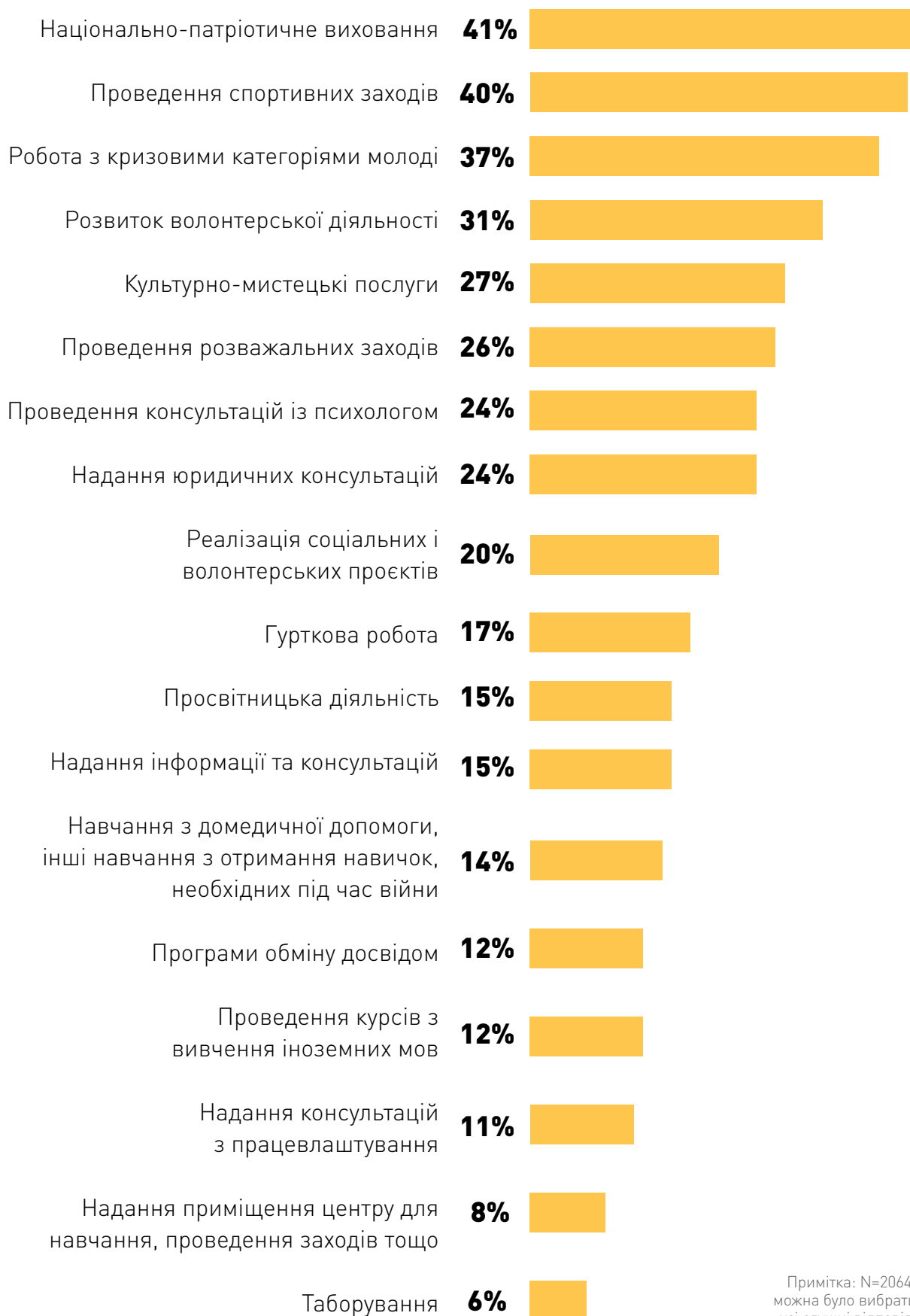
Серед молодих людей, які знають про існування молодіжного центру у своєму населеному пункті або громаді, 26% не відвідували його, але планують, ще 38% не відвідували і не планують. Натомість 29% відвідують чи відвідували. У розрізі вікових груп найбільше молодих людей планують відвідати молодіжний центр у вікових групах 14–19 та 20–24 роки (28% та 34% відповідно).

Таблиця 17. Розподіл відповідей на запитання «Чи відвідуєте ви молодіжний центр (простір)?» за віковими групами респондентів(-ок)

Чи відвідуєте ви молодіжний центр (простір)?	14–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 роки	ЗАГАЛОМ
Ні, ніколи не відвідував(-ла) і не планую	35%	26%	48%	43%	38%
Ні, але планую	28%	34%	19%	25%	26%
Так, відвідував(-ла), але припинив(-ла)	7%	9%	12%	6%	9%
Так, інколи відвідую	16%	14%	9%	18%	14%
Так, часто відвідую	7%	11%	2%	3%	6%
Важко відповісти	7%	6%	10%	5%	7%

Найбільш популярними послугами, які має надавати молодіжний центр (простір) під час війни, були заходи з національно-патріотичного виховання, спортивні заходи та робота з кризовими категоріями молоді. Також близько третини вважають за потрібне розвивати у таких закладах волонтерство та культурно-мистецькі послуги. Найменш цікавими для респондентів(-ок) виявилися такі послуги, як таборування та надання приміщень для навчання чи проведення заходів. Можливо тому, що такі послуги можуть зацікавити радше організаторів роботи з молоддю, ніж самих відвідувачів молодіжних заходів та активностей.

Рис. 23. Які послуги для молоді, на вашу думку, має надавати молодіжний центр (простір) під час війни?

Примітка: N=2064;
можна було вибрати
усі слушні відповіді

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Окрім відключення електроенергії та відсутності зв'язку, що є тимчасовою проблемою, молодь найбільше стурбована здоров'ям (як фізичним, так і психічним), а також браком доходів, можливостей для працевлаштування і самореалізації, тому в межах плану відновлення рекомендується пріоритетувати напрямки модернізації системи охорони здоров'я та освітньо-економічні ініціативи.

З іншого боку, повномасштабне вторгнення РФ призвело до масштабного зростання громадської активності молоді, тож рекомендується використати цей потенціал для залучення молоді до процесу відновлення, громадянської та політичної діяльності.

Щодо вразливих груп молоді, дослідження зафіксувало зростання толерантності до ромів та ЛГБТІК+ спільноти серед молоді, але війна значно погіршила становище цих груп, тому рекомендується вжити додаткових заходів з протидії дискримінації ромів та ЛГБТІК+.

Рекомендації щодо кожного з цих аспектів викладено нижче. При комунікаційному супроводі всіх заходів рекомендується активно використовувати соціальні мережі — зокрема найбільш популярні інформаційні канали серед молоді: Телеграм, Youtube та Інстаграм (73%, 54% та 47% відповідно використовували соціальні мережі для отримання новин з України). Відповідно органам влади та іншим стейкхолдерам, які працюють із молоддю, зокрема з питань молодіжної політики, доречно диверсифікувати канали комунікації (наприклад, використовувати не тільки офіційний сайт) та працювати з актуальними каналами для молодих людей. Крім цього, для інформування і залучення молодих людей можна звертатися й до закладів освіти, з якими можуть бути налагоджені партнерства.

Модернізація системи охорони здоров'я

Повномасштабне вторгнення призвело до обмеження доступу до послуг у сфері охорони здоров'я, що може бути пов'язане не лише з об'єктивними факторами, як-от недоступність закладів охорони здоров'я, а й із суб'єктивними, коли, зокрема, ВПО відкладали звернення за медичними послугами на новому місці через невизначеність (як і де шукати спеціалістів(-ок)), небажання консультиватися не зі «своїми» лікарями(-ками) тощо. Відповідно дослідження свідчить про пріоритетність таких проєктів Нацпрограми, як **відновлення та розвиток закладів охорони здоров'я, інфраструктури відповідно до спроможної мережі та впровадження механізмів збору даних у сфері охорони здоров'я через інформаційно-комунікаційні системи,**

включаючи приватних надавачів медичних послуг¹², щоб пацієнти могли отримати вчасні та якісні медичні послуги в будь-якій області чи населеному пункті і мали більшу довіру до нових спеціалістів, яким би передавались медичні дані пацієнта. Також, зважаючи на величезну кількість молоді за кордоном та високу стурбованість здоров'ям серед цієї групи, важливим є **забезпечення інтегрованості української електронної системи охорони здоров'я з електронними системами охорони здоров'я інших країн Європи та світу.**

Доцільно супроводжувати ці заходи **інформаційною кампанією** щодо здорового способу життя (оскільки опитані молоді люди засвідчили повернення до шкідливих звичок через стрес), необхідності своєчасного звернення до лікарів та профілактичних обстежень.

Молодь з інвалідністю потребує заходів з **покращення доступу до медичного обслуговування, ліків, якості послуг МСЕК, а також доступності укриттів** для людей з обмеженою рухливістю.

Крім того, результати опитування демонструють, що серед молоді є запит на психологічну підтримку, що доводить необхідність створення **Національної програми підтримки психічного здоров'я для забезпечення потреб людей, які постраждали від війни.**

28% молодих людей відповіли, що за можливості отримати безкоштовну та анонімну психологічну підтримку вони б звернулися за нею (34% жінок і 21% чоловіків). Водночас лише 12% молодих людей відповіли на пряме запитання, що їй потребують — це дає підстави припустити, що частина молоді, зокрема чоловіки, має бар'єри щодо визнання потреби у психологічній допомозі. Тож необхідними є як більш **інтенсивна просвітницька робота щодо психічного здоров'я загалом, впливу повномасштабної війни на нього та засобів його підтримки, а також щодо шкоди від упередження через проблеми із психічним здоров'ям**, зокрема серед чоловіків, так і більш активне поширення інформації щодо можливостей таку підтримку отримати. Просвітницька робота могла б включати просвітницькі заходи щодо психічного здоров'я, зокрема в межах освітніх програм закладів середньої, професійної, фахової та вищої освіти, та практичну інформацію з алгоритмами пошуку психологічної підтримки, розпізнавання симптомів депресії, тривожності та посттравматичного синдрому, що можуть розвиватися у зв'язку з повномасштабною війною. Поза цим, необхідно більше інформувати молодь про можливості отримати

¹² Тут і далі джерело: <https://recovery.gov.ua/>

послуги безкоштовної психологічної допомоги (зокрема у форматі онлайн), а також масштабування осередків та надавачів(-ок) такої допомоги. При цьому варто створювати або розвивати групи взаємопідтримки для молодих людей як альтернативу індивідуальним консультаціям або додаткову форму отримання психологічної підтримки.

Популяризація можливостей навчання та працевлаштування

Кожну п'яту молоду людину турбує відсутність можливостей для самореалізації та неможливість працевлаштуватися. У зв'язку з повномасштабною війною, зокрема через скорочення або вимушені переміщення всередині країни чи за кордон, частина молоді втратила роботу, 12% активно її шукають. Для того, щоб сприяти поверненню молоді на ринок праці та її професійному розвитку, необхідна **допомога з перекваліфікацією**, зокрема для тих, хто втратив роботу через вимушену міграцію всередині країни, та **підтримка в пошуку нового місця працевлаштування або у відкритті власної справи**.

Така підтримка, судячи з запитів, висловлених в рамках «Діалогів перемоги», може надаватися шляхом створення програм оплачуваного стажування та професійного менторства для молоді, стимулювання роботодавців працевлаштовувати молодь та створювати для неї додаткові робочі місця, фінансування молодіжних бізнес-інкубаторів, інфраструктури консультування молодих підприємців із податкових, юридичних, економічних питань та спрощеного кредитування молодіжного бізнесу.

У межах програми забезпечення сприятливого бізнес-середовища варто орієнтуватися й на молодих людей, зокрема тих, які потребують перекваліфікації у зв'язку з втратою актуальності їхньої спеціалізації чи звільненням, або які планують розпочати підприємницьку діяльність: наприклад, тих, хто повертатиметься з-за кордону, ВПО, ветеранок і ветеранів. Увага має бути приділена військовим, які повертатимуться до цивільного життя, оскільки й серед них значну частку складають молоді люди, які потребуватимуть підтримки в пошуку самореалізації й працевлаштування.

Також необхідно ширше **залучати молодь до ухвалення рішень щодо розвитку професійної, фахової та вищої освіти**, наприклад, щодо формування регіонального та державного замовлення на підготовку фахівців, зокрема через залучення до цього процесу молодіжних рад і молодіжних організацій та постійне вивчення освітніх й професійних потреб молоді на рівні громад та областей.

Повернення молоді з-за кордону

76% молодих людей, які виїхали через війну за кордон, бажають повернутись в Україну, тому очікується, що розробка програми стимулів до повернення разом з офіційними закликами до повернення матиме значний ефект. Насамперед поверненню молоді сприятимуть такі проєкти Нацпрограми, як відновлення та модернізація житла й інфраструктури регіонів та економічне стимулювання громадян України, які виїхали за кордон, до повернення та працевлаштування в Україні. Наразі програми перекваліфікації та працевлаштування для молоді з-за кордону могли б впроваджуватись в безпечних регіонах, щоб молодь могла туди повертатися.

Залучення молоді до процесу відновлення

Опитування молодих людей показало, що серед них поширене бажання залучатися до процесу відновлення: 72% опитаних готові це робити у своїй громаді. Але складність полягає у тому, що вони не мають чіткого уявлення, як саме можна долучитися до цього процесу, яким може бути їхній внесок. З огляду на це, важливо пояснити молоді за допомогою, наприклад, державної комунікаційної кампанії, що таке процес відновлення та які напрямки він охоплює (зокрема інформувати про наявність проєкту Плану відновлення України і заходи в межах програм за сферами), а також запропонувати молодим людям чіткі й зрозумілі можливості залучення до нього, джерела з відповідною інформацією.

Натомість на місцевому рівні важливо підтримувати ініціативи, що вже існують та ведуть діяльність з відновлення, як-от Repair Together, «Добробат» і «Сміливі відновлювати», які відновлюють будинки, що були пошкоджені внаслідок бойових дій, або «Ко-Хати», які облаштовують приміщення для подальшого проживання в них ВПО. Окрім сприяння роботі та розвитку подібних ініціатив, також доречно консультуватися з їх представницями й представниками щодо політики залучення молоді до процесу відновлення або й щодо бачення процесу відновлення загалом.

Варто залучати молодь до різних напрямків процесу відновлення, наприклад, у сфері освіти до роботи з компенсації освітніх втрат серед учнівства можна залучати молодь старшого віку — студенток і студентів, які б проводили додаткові освітні заходи із застосуванням підходу «рівний - рівному». Або поширювати досвід програми «Навчай для України», що залучає молодь до вчителювання у невеликих містечках і селах, де вони також сприяють розвитку як дітей, так і громади, в якій працюють.

Залучення молоді до громадянської та політичної діяльності, волонтерства

За результатами опитування молоді, чверть з них вважає однією з найважливіших речей у житті — бути корисними суспільству (27%), а серед молоді за кордоном цю мету зазначили більшість (57%).

При цьому залученість до діяльності інститутів громадянського суспільства протягом 2022 року не була високою: найбільш популярними були волонтерські організації та ініціативи (16% долучалися до їхньої роботи), шкільне і студентське самоврядування, благодійні й гуманітарні організації (долучилося по 8%). Для підвищення громадської активності молоді, на думку респондентів(-ок), місцева влада або інші стейкхолдери мають зосередитися на **створенні та фінансуванні проєктів для/або за їхньої участі, сприянні проведенню публічних заходів з молоддю та дорослими, відкритті молодіжних центрів, проведенні навчально-освітніх та суспільно важливих заходів.**

Водночас частка молоді, що займається волонтерством, зросла з 20% до 42%. Учасники ФГД, які не займалися волонтерством, висловлювали бажання доєднатися до волонтерських ініціатив, якби отримали конкретне запрошення. Саме молодіжні центри, з огляду на їхню активну участь у наданні гуманітарної допомоги та підтримці ВПО під час повномасштабної війни, могли б стати осередками залучення молодих людей до такої діяльності, **зокрема й поширювати інформацію про волонтерські ініціативи та можливості долучення до них.**

Крім того, необхідно більш інтенсивно розвивати **громадянські компетентності**, зокрема компетентності самоорганізації для розв'язання спільних проблем, інклюзивного прийняття колективних рішень, учасницького самоврядування в межах освітніх програм закладів середньої, професійної та фахової освіти.

Щоб заохочувати до громадянської або політичної діяльності молодь, яка ще не має відповідного досвіду або не є активною, варто проводити **просвітницькі заходи щодо можливих механізмів участі, а також поширювати приклади з успішними практиками такої участі.**

Загалом у залученні молоді до громадської та політичної діяльності важливо зосереджуватися не лише на молодіжній політиці та участі в діяльності молодіжних рад та молодіжних центрів, але також на підвищенні громадянської активності молоді в інших сферах життя громад і суспільства. Зокрема молодь можна залучати до роботи органів місцевого самоврядування різних рівнів не лише через молодіжні ради, а й через програми стажувань, зустрічі з місцевими та національними політиками та

державними службовцями, участь молодіжних організацій у роботі громадських рад при органах виконавчої влади.

При цьому потрібно налагоджувати зв'язки з уже наявними громадськими об'єднаннями або окремими молодими людьми (як-от депутати і держслужбовці з-поміж молоді), які мають експертність і досвід роботи у відповідній темі. Наприклад, у складі організації, що вже працює над популяризацією велосипедності, значну частку можуть скласти молоді люди, які можуть бути залучені до формування політики транспортної інфраструктури, причому це може відбуватися як на місцевому, так і на національному рівнях. При цьому молодіжні ради можуть виконувати координаційну роль та синхронізувати активності, до яких залучена молодь, у різних сферах.

Також доречно будуть **підтримка та масштабування успішних практик із проведенням заходів, що сприяють можливості для молоді налагоджувати контакти**, обмінюватися досвідом та створювати нові ініціативи, як-от щорічний захід «Молодвіж».

Під час «Діалогів перемоги» було сформовано запит на **створення цифрових рішень для більш ефективної комунікації в процесі здійснення молодіжної політики**. Цей інструмент чи інструменти мали б створювати можливість для комунікації на рівнях від локального до міжнародного, надавати інформацію про молодіжні програми та проєкти, а також давати майданчик для онлайн-представництва молодіжних організацій та ініціатив.

Окремо слід враховувати час проведення заходів: наприклад, коли молоді люди не перебувають на навчанні або роботі. Крім цього, важливо створювати спеціальні умови для залучення молодих батьків, наприклад, забезпечувати дитячу кімнату і догляд за дітьми або окремі активності для дітей.

Запобігання та протидія дискримінації ромів та ЛГБТІК+

35% молоді поділяє негативне упереджене ставлення до ромів, а 28% — до ЛГБТІК+ спільноти. Політика підтримки цих груп та захисту прав людини загалом має включати більш активне **інформування молоді, зокрема у системі середньої, професійної, фахової та вищої освіти, щодо природи соціальних проблем, з якими стикаються представники(-ці) цих груп та способів їх вирішення, а також щодо неприпустимості дискримінації, і заходи з більш активного залучення молоді до соціальної допомоги.**

Просвітницькі заходи та навчання у сфері запобігання та протидії дискримінації, розробки політик, чутливих до потреб вразливих груп, можуть бути частиною заходів

з підвищення рівня компетентності та розвитку потенціалу молодіжних лідерів, запит на які було озвучено під час «Діалогів перемоги».

Роми та ЛГБТІК+ також стикаються з негативним упередженим ставленням в контексті військового обов'язку. Для того, аби зробити військову службу більш інклюзивною та стійкою до дискримінації, необхідне **публічне висвітлення участі представників(-ць) вразливих груп в обороні країни, зокрема через службу у ЗСУ, волонтерство, а також заходи з протидії дискримінації** за захищеними Конституцією¹³ ознаками у ЗСУ.

Розвиток молодіжних центрів та молодіжних організацій, інформування про їх діяльність та залучення молоді до волонтерства

Вищезазначені заходи, а саме: психологічна допомога та просвітницька діяльність щодо підтримки фізичного і психічного здоров'я, поширення інформації про можливості перекваліфікації, працевлаштування та відкриття власної справи, залучення молоді до процесів відновлення, громадянської, політичної діяльності, волонтерства, антидискримінаційні кампанії — можуть здійснюватися, зокрема на базі молодіжних центрів та молодіжних організацій.

Крім того, відносна більшість молодих людей вважають, що молодіжні центри мають реалізовувати заходи з національно-патріотичного виховання та спортивні заходи.

Згідно з опитуванням, половина молодих людей знає, що таке молодіжний центр (53%), а про їх наявність у своїй громаді знають 24%. **З огляду на це доцільно ширше інформувати молодь про ці організації та їх активність на рівні громади. Підтримка та розвиток таких центрів може бути складовою Програми з модернізації соціальної інфраструктури.**

Поза цим, важливо **таргетувати діяльність молодіжних центрів на різні групи молоді, потреби й запити яких різняться, наприклад: молоді батьки, студентство, школярство, ВПО.**

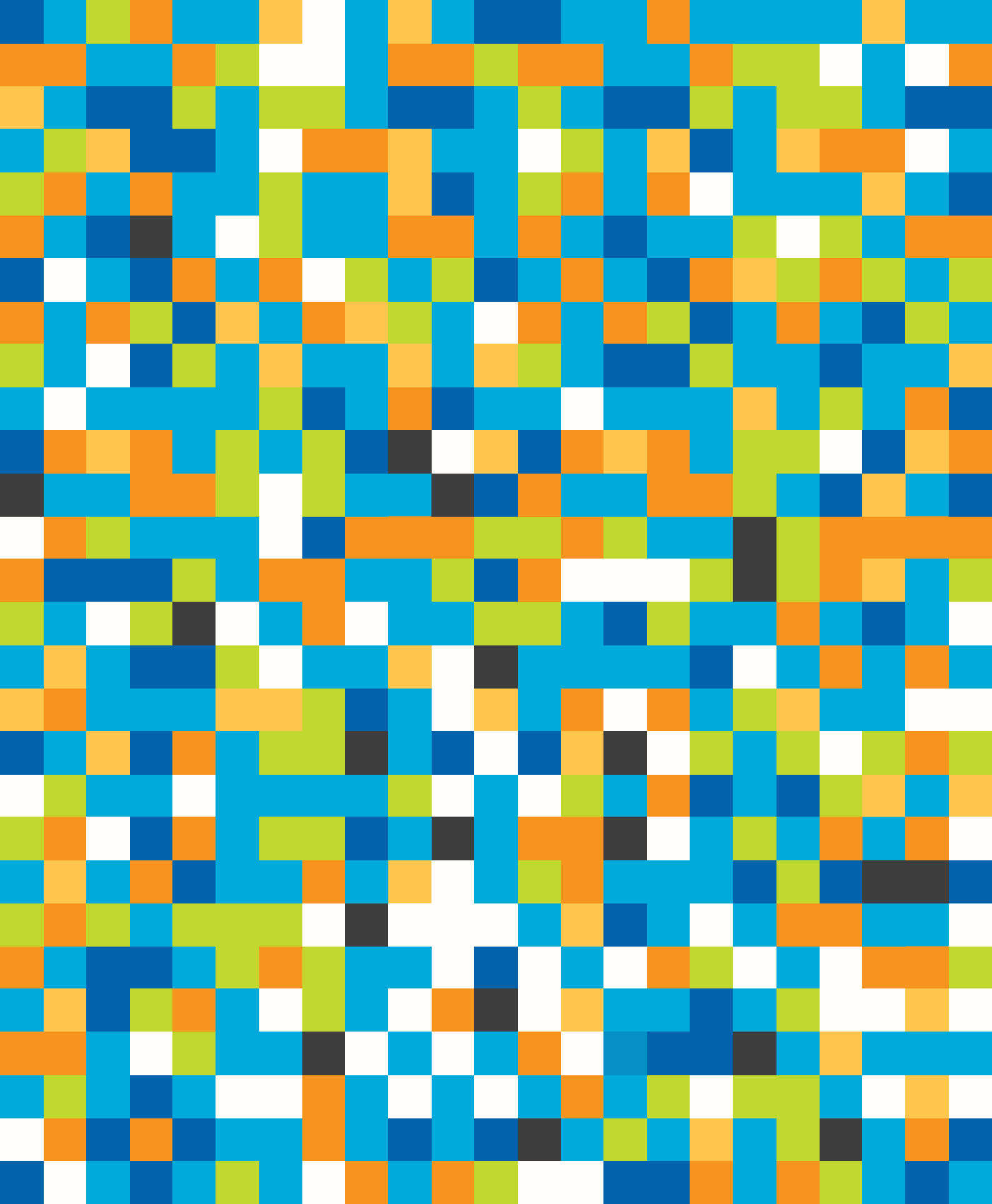
¹³ Ст. 24 Конституції України.

Додаток 1. Етичні засади дослідження та заходи безпеки

Дослідження відповідає стандартам науково-дослідницької діяльності, передбаченими ICC/ESOMAR¹⁴. Зокрема, участь в інтерв'ю, так само як їх аудіо-й відеозапис під час ГІ та ФГД, були добровільними для учасниць і учасників та здійснені за їх поінформованою згодою. Під час ФГД, які проводилися онлайн, опитувані могли брати участь з вимкненою камерою та використанням не свого імені в підписі профілю під час включення. Жодна їхня особиста інформація не збиралася, за винятком імені та номера телефону, наданих з метою контролю, які зберігатимуться окремо від даних та будуть видалені через 3 місяці після завершення проєкту.

У разі повітряної тривоги інтерв'юери(-ки) не працювали. У випадку коли повітряна тривога починалася під час інтерв'ю, респондентів(-ок) просили піти в укриття та продовжити інтерв'ю там (якщо це можливо зробити приватно). У разі відмови респондента(-ки) інтерв'ю переносилося на зручний для нього/неї час, а інтерв'юер або інтерв'юерка йшли до укриття. Під час комендантської години інтерв'ю не проводилися. Інтерв'юери(-ки) завжди мали з собою паспорт, сертифікат і лист від Info Sapiens про мету опитування.

¹⁴ Джерело: <https://esomar.org/uploads/attachments/ckqtawvjq00uukdtrhst5sk9u-iccesomar-international-code-english.pdf>

Підготовлено ГО «Аналітичний центр Cedos» і дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи, а також технічної та організаційної підтримки Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України, за фінансової підтримки МЗС Данії